

University of Groningen

De gevangenisstraf van de toekomst

van Hattum, W.F.; Deckwitz, T.; Uygul, D.; Jansen, Janine; Yntema, Tom ; van Tuinen, KLaas; Pattje, W.; van Gennip, J.J.H.M. (Stef); Balkema, J.P.; Gerritsen, Rein

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2010

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Hattum, W. F., Deckwitz, T., Uygul, D., Jansen, J., Yntema, T., van Tuinen, KL., Pattje, W., van Gennip, J. J. H. M., Balkema, J. P., & Gerritsen, R. (2010). *De gevangenisstraf van de toekomst: Bundel naar aanleiding van het veertigjarig bestaan van de Bezoekgroep Norgerhaven*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

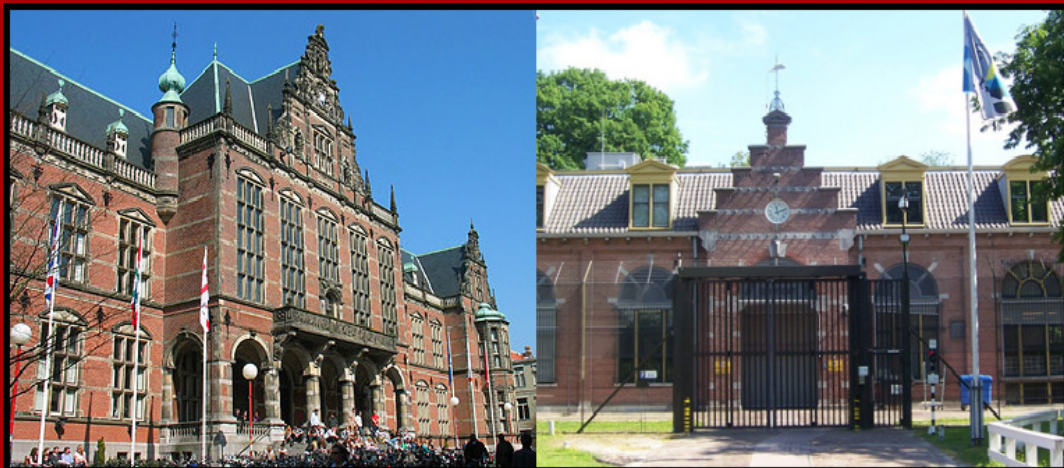
Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DE GEVANGENISSTRAF VAN DE TOEKOMST

**Bundel naar aanleiding van het veertigjarig
bestaan van de Bezoekgroep Norgerhaven**

**Redactie:
D. Uygul
T. Deckwitz
W.F. van Hattum**

DE GEVANGENISSTRAF VAN DE TOEKOMST

DE GEVANGENISSTRAF VAN DE TOEKOMST

Bijdragen symposium 8 oktober 2010

Mr. W.F. van Hattum
Prof. mr .dr. B.F. Keulen
Dhr. T.Yntema
Mr. K. van Tuinen
Drs. W. Pattje
Mr. J.P. Balkema
Mr. drs. J.J.H.M. van Gennip
Drs. R. Gerritsen

Deze bundel kwam tot stand naar aanleiding van het symposium ‘De gevangenisstraf van de toekomst’. Het symposium heeft plaatsgevonden op 8 oktober 2010 in de Senaatszaal van de Rijksuniversiteit Groningen en werd georganiseerd door de Vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen. De bijdragen in deze bundel zijn een bewerking van de toen gehouden voordrachten. Op ons verzoek voegde Janine Janssen later een verslag van haar belevenissen als coördinator van de Bezoekgroep van 1997-2001 toe.

Colofon

Drukwerk: Copyright Groningen

Redactie: D. Uygul, T. Deckwitz & W.F. van Hattum

Samenstelling en vormgeving: T. Deckwitz & D. Uygul

Foto's omslag:

Links: Rijksuniversiteit Groningen (Academiegebouw)

Rechts: Penitentiare Inrichting Norgerhaven (Veenhuizen)

ISBN 978-90-367-4928-2

Auteursrecht voorbehoud:

De gebruiker van deze bundel mag het werk kopiëren, verspreiden, tonen en op- en uitvoeren onder de volgende voorwaarden:

Naamsvermelding: De gebruiker dient de naam of andere aanduiding van de maker te vermelden.

Niet-commercieel: De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Geen Afgeleide werken: De gebruiker mag het werk niet bewerken.

Bij hergebruik of verspreiding dient de gebruiker de licentievoorwaarden van dit werk kenbaar te maken aan derden. De gebruiker mag uitsluitend afstand doen van een of meerdere van deze voorwaarden met voorafgaande toestemming van de rechthebbende. Het voorgaande laat de wettelijke beperkingen op de intellectuele eigendomsrechten onverlet.

Inhoud

Voorwoord.....	6
<i>W.F. van Hattum</i>	
De Bezoekgroep Norgerhaven 1970 – 2010	9
<i>J.H.L.J. Jansen</i>	
Frieten eten met de langgestraften.....	17
<i>B.F. Keulen</i>	
Opening symposium.....	22
<i>W.F. van Hattum</i>	
Inleiding Symposium ‘gevangenisstraf van de toekomst’	23
<i>T. Yntema</i>	
De langgestrafte gedetineerden	27
<i>K. van Tuinen</i>	
Straffen met hoop op verbetering.....	38
<i>W. Pattje</i>	
Recidivevermindering en nazorg.....	43
<i>J.P. Balkema</i>	
De rechter en de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf.....	50
<i>J.J.H.M. van Gennip</i>	
Straffen, hoe doe je dat?	58
<i>R. Gerritsen</i>	
De Gevangenis als criminogene factor.....	64
Bijlagen	
Programma Symposium	71
Stellingen Symposium	

Voorwoord

De Bezoekgroep Norgerhaven vierde in 2010 zijn veertig jarig bestaan. Dat wilde de Vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen niet onopgemerkt voorbij laten gaan. Veertig jaar is een lange tijd. Deze jaren staan voor een periode waarin door zowel de gevangenis Norgerhaven als door de Vakgroep is geïnvesteerd in goede samenwerking. Dat deze samenwerking vruchtbaar is geweest, blijkt wel uit het feit dat de Bezoekgroep inmiddels vast onderdeel uitmaakt van het vakkenpakket van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en dat directie en staf van Norgerhaven de Bezoekgroep als vanzelfsprekend ontvangt. Ondanks de bezuinigingen, die zorgden voor krimp in de personele bezetting van de gevangenis en in het dagprogramma van gedetineerden, worden nog steeds elke maand een kleine twintig studenten in de gevangenis verwelkomd. Het lustrum vormde aanleiding om stil te staan bij de contacten tussen universiteit en gevangenis, tussen vrije burgers en gedetineerden. De Vakgroep besloot daarom de herdenking te gieten in de vorm van een symposium met als overkoepelend thema 'gevangenis en maatschappij'. Ondergetekenden werden met de uitvoering belast.

Wij zijn op zoek gegaan naar een onderwerp dat dicht bij het thema én bij de Bezoekgroep lag en hebben als titel gekozen: 'De gevangenisstraf van de toekomst'. Het idee hiervoor was tweeledig: het moest enerzijds gaan over langgestraften, de oorspronkelijke doelgroep van Norgerhaven, en over de bezoeken door vrijwilligers en anderzijds over de toekomst van de gevangenisstraf. Wij wilden daarmee zowel de rol van de Bezoekgroep als de maatschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot de gevangenisstraf accentueren. De gevangenisstraf is immers onderhevig aan verandering. In de afgelopen dertig jaar is het aantal gevangenisstraffen explosief gestegen en werden de straffen langer. In 2005 is het maximum van de

tijdelijke gevangenisstraf bovendien verhoogd naar dertig jaar en sinds oktober 2010 staat de invoering van minimumstraffen in het regeerprogramma.

Voor de invulling van het symposium hebben wij zes sprekers uitgenodigd die, elk vanuit hun eigen discipline, hun licht lieten schijnen over 'de gevangenisstraf van de toekomst'. De sprekers kregen tevoren elk twee stellingen als leidraad mee. Wij vroegen hen om aan het slot van hun lezing een antwoord te geven op de hoofdvraag: 'Moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?' In deze bundel kunt u lezen hoe de sprekers die vraag hebben beantwoord. Die antwoorden zijn zeer divers. Zij geven een fraai overzicht van de vele aspecten die een rol spelen bij de oplegging en tenuitvoerlegging van een lange gevangenisstraf.

Met plezier kijken wij terug op deze dag en wij hopen dat met de bundeling van de bijdragen de discussie over 'de gevangenisstraf van de toekomst' zal worden voortgezet.

Zonder de Bezoekgroep was het symposium er niet geweest. Een mooie kans dus om de aandacht op de geschiedenis en de organisatie van de Bezoekgroep Norgerhaven te vestigen. Daarom wordt de bundel ingeleid met twee artikelen van de hand van de coördinatoren van de afgelopen jaren, Wiene van Hattum en Janine Janssen.

Tom Deckwitz & Dennis Uygul

Studenten Rechten, tijdelijk als onderzoekstagiaires verbonden aan de Vakgroep Strafrecht en Criminologie
Rijksuniversiteit Groningen

Maart 2011

De Bezoekgroep Norgerhaven 1970 – 2010

*W.F. van Hattum**

Het initiatief

In 1970 nam de Vakgroep strafrecht het initiatief om met studenten de gevangenis te bezoeken. De Vakgroep stond onder leiding van prof. mr. Th. W. van Veen, die van mening was dat je als jurist niet alleen in de boeken moest kijken maar ook de praktijk moest proeven. Zijn medewerker Bert Fleers had net een autootje gekocht. Die auto kwam goed van pas. Onder zijn leiding reden de liefhebbers van het gevangenisbezoek elke maand in colonne vanaf het verzamelpunt op het Broerplein, naar Veenhuizen. De tocht voerde over de Drentse dreven langs het hunebed in Westervelde, naar de Kolonievahrt. Veenhuizen was immers vroeger een kolonie, ter opvoeding en verbetering van landlopers en bedelaars en van armlastige gezinnen uit de steden. Suzanne Jansen beschreef die geschiedenis in 'Het Pauperparadijs'.

De Bezoekgroep werd een vast onderdeel van de Vakgroep-activiteiten. Na Fleers heeft Jeppe Balkema de groep enkele jaren begeleid en vervolgens Pieter van Rest. In 1997 maakte de groep een herstart, met Janine Janssen en Wiene van Hattum. Elke maand gaat een groep naar Norgerhaven, met eigen vervoer of met trein en bus. De belangstelling voor deelname is constant; elk jaar geven circa twintig studenten zich op. Daarvan zijn er gemiddeld zeventien vrouw. Het is opvallend maar het is een getrouwe afspiegeling van de man/vrouw-verhouding binnen het vak Sanctierecht.

Het Bezoek

Het bezoek van een luidruchtige groep studenten, vooral meisjes, met rugzakken en mobieltjes in het halletje bij de portier, trekt vaak de

* Universitair docent Vak groep Strafrecht en Criminologie
Coördinator Bezoekgroep Norgerhaven 1997- 2010

aandacht van degenen die voor hun werk naar binnen of naar buiten moeten. ‘Wat komen jullie hier doen’? En als we dat uitleggen wordt er meestal instemmend geknikt. ‘Geloof niet alles wat ze zeggen’, wordt ons nog snel op het hart gedrukt. De portiers zijn iedere keer weer verbaasd over onze vasthoudendheid, maar laten ons doodgemoedelijk naar binnen, volgens het protocol. Dat betekent voor sommige studenten dat zij zich moeten ontdoen van broekriem, schoenen of oorbellen; want zolang het detectiepoortje piept komt niemand erdoorheen.

De gedetineerden wachten op ons. De medewerker van de inrichting brengt ons naar de zaal voor ontspanning en vertier: ‘de Soos’. Gedetineerden hebben de koffie en thee al klaargezet. Het is die dag gratis, ook voor de gedetineerden. De groep wordt warm met handdrukken ontvangen. In het begin voorzichtig maar allengs met meer bravoure mengen de studenten zich onder de gedetineerden die aan verschillende tafeltjes zitten, en knopen gesprekken aan. De studenten hebben een paar gespreksthema’s aan de hand gekregen; het is niet de bedoeling om binnen te vallen met de vraag: ‘waar zit je voor?’

Doel en structuur van het bezoek

Het doel van de bezoekgroep is dat studenten iets leren over gevangenis, gevangenisstraf en gedetineerden, over regiems en over de omgang, de mogelijkheden en onmogelijkheden binnen de inrichting. Zij kunnen gesprekken aangaan over koetjes en kalfjes en geleidelijk proberen iets van de situatie waarin de gedetineerde verkeert te begrijpen. De duur van het bezoek was aanvankelijk twee uur, van zes tot acht in de avond. In 1997 toen de groep herstartte, werden die uren verdeeld over de ‘oudbouw’ en de ‘nieuwbouw’. Want elk van beide groepen gedetineerden had ‘gelijke rechten’ op bezoek. Onderscheid zou tot scheve ogen kunnen leiden. De ‘oud bouw’ was de oude inrichting uit 1901, de nieuwbouw was in 1994 daarnaast gezet. Dit nieuwe gebouw werd later in gebruik genomen door de jeugdgevangenis het Poortje.

Omdat Norgerhaven ook een afdeling had voor individuele begeleiding (IBA) en de gedetineerden van die afdeling zich niet in de Soos tussen de anderen mochten begeven, zijn op zeker moment aparte gesprekken met IBA-gedetineerden gestart, in het kerkzaaltje. Ook deze tweedeling kwam voort uit de wens om alle gedetineerden dezelfde activiteiten aan te bieden. Er kwamen meestal circa vijf IBA-gedetineerden tegenover circa zeven studenten. De setting was er iets minder vrij dan in de Soos: iedereen zat aan de lange ovale tafel en de begeleiders, de penitentiaire inrichting werkers (PIW'ers), zaten daar soms tussen. Die namen ook wel deel aan het gesprek. Hoewel de studenten de gesprekken met de gedetineerden van de IBA-afdeling interessant vonden, vanwege hun persoonlijkheid, hun detentiegeschiedenis, de opgelegde sanctie (vaak TBS) en natuurlijk ook wel vanwege het delict, zijn deze gesprekken in 2005 beëindigd. Het bezoek zou sommige IBA-gedetineerden te veel uit hun evenwicht halen en dit zou hun gedrag op de afdeling negatief beïnvloeden. De IBA is inmiddels opgegaan in één van de vijf landelijke penitentiaire psychiatrische centra (PPC). Zonder IBA en zonder aparte afdeling in de Nieuwbouw zijn de gesprekken nu geconcentreerd in de Soos.

De twee uur durende gesprekken in de Soos werden door de studenten als een zinvol ervaren. Het gaf hun de tijd om in gesprek te raken en om het gesprek vervolgens wat diepgang te laten krijgen. Men vond het over het algemeen niet te lang. Indien een gesprek eens niet vlotte of als vervelend werd ervaren, kon de student zich wenden tot de begeleiding en zich terugtrekken. De gesprekken zijn op deze wijze altijd in goede harmonie verlopen. Één keer heeft een incident plaats gevonden. Een gedetineerde werd ervan beticht dat hij de meisjes aan zijn tafel te dicht benaderde. Hij zou met hun 'voetje hebben gevreeën'. De dienstdoende (vrouwelijke) PIW'er die dit meende te hebben waargenomen, haalde hem uit het gesprek. De meisjes om wie het ging ontkenden echter ten stelligste en hebben over de gang van zaken verslag uitgebracht aan de directie. Zij voelden zich daartoe geroepen omdat de gedetineerde tuchtrechtelijk zou worden bestraft. Het "voetjevrij-incident" heeft tot nadere uitwisseling van standpunten

en kennismaking tussen de leiding van de bezoekgroep en de PIW'ers geleid.

In 2005 werd als gevolg van de gewijzigde dagindeling onzeker of de bezoeken wel konden worden gecontinueerd. De gedetineerden moesten namelijk vanaf september 2005 in plaats van om 21.00 uur al 's middags om 17.00 uur 'binnen' zijn. In goed overleg is het bezoek verplaatst naar 15.00 tot 16.30 op de middag. Dit uurtje werd door de studenten als 'te kort' ervaren en daarom is de aanvangstijd met een half uur vervroegd. De bezoeken vinden nu plaats op de vrijdagmiddag van half drie tot vier. Aansluitend is er een evaluatie in de kerkzaal.

De afspraak met de Norgerhaven

De Bezoekgroep heeft meer en minder intensieve perioden gekend maar sinds 1997 heeft de Vakgroep de touwtjes weer strak in handen. Sinds 2003 staat de Bezoekgroep zelfs voor drie studiepunten op het tableau. Vrijblijvend is het meedoen dan ook niet. Voor Norgerhaven is het belangrijk dat gemaakte afspraken worden nagekomen. Als er bezoek aan de gedetineerden wordt beloofd, is het niet uit te leggen als het bezoek niet komt. Het in het vooruitzicht stellen van 'bezoek van buiten' is dus een belofte die moet worden nagekomen. Daarom hebben wij aan de inrichting toegezegd dat een vaste groep deelnemers op vaste tijden zal komen, zodat de gedetineerden daarop kunnen rekenen. Die toezegging doen wij dankzij de grote inzet van alle deelnemende studenten nu al jaren gestand.

De samenwerking met Norgerhaven

De animo van de directie van de penitentiaire inrichting Veenhuizen om aan ons plan mee te werken was vanaf het begin groot. Er werden aan de bezoeken geen andere belemmeringen in de weg gelegd dan die welke nu eenmaal inherent zijn aan de toegang tot een gevangenis. Over de regels zijn duidelijke afspraken gemaakt. Deze zijn opgenomen in de klapper die de studenten tevoren moeten bestuderen.

De begeleiding van de groep werd bij de herstart in 1997 in handen gelegd van het hoofd van de afdeling 'sociaal en cultureel werk' (SKW), de heer Anton Lubben. Hij organiseerde de bezoeken, ontving ons, was aanwezig bij de bezoeken, zat bij de nabespreking om toelichting te geven en zwaaide ons na een jaar weer uit, met een presentje voor elke trouwe student. Hij zorgde voor informatie-verstrekking aan gedetineerden en was onze contactpersoon met de directie. Dat was bijvoorbeeld eens nodig toen er in de gevangenis open TBC was geconstateerd en wij van informatie moesten worden voorzien. Toen de heer Lubben in 2002 afscheid nam werd zijn post niet herbezet en kwam het contact met de inrichting in handen van de PIW'ers.

De PIW'ers kregen er dus een nieuwe taak bij. Dit betekende verhoging van hun werkdruk maar ook kennismaking met de groep. Het doel van de groep was tot dan toe onder het personeel niet erg bekend. Er bestond een zekere terughoudendheid naar wat we kwamen doen en 'of dat nut had'. Er was zelfs sprake van een zekere argwaan, omdat er zoveel mooie jonge vrouwen op 'hun' mannen afkwamen. Wat zat daar achter? De gedwongen kennismaking met de groep was in dat opzicht alleen maar toe te juichen. In de evaluaties na afloop van elk bezoek bleek dat de PIW'ers graag meer van de studenten wilden weten: hoe zij de gesprekken ervoeren en wat zij met die kennis in hun studie gingen doen. Zij zijn positiever over het nut van de bezoeken geworden. De studenten waarderen het op hun beurt weer elke keer als de PIW'er na afloop van het bezoek iets van zijn visie op de gevangenis en de gedetineerden met hun deelt.

De veranderingen gedurende de afgelopen tien jaren, in zowel de bezoektijden en -uren als in de begeleiding waren beide gevolg van bezuinigingen in het gevangeniswezen. Zij hebben de goede samenwerking tussen bezoekgroep en Norgerhaven gelukkig niet in de weg gestaan.

Norgerhaven en zijn gedetineerden.

Norgerhaven behoort tot één van de drie gevangenissen die deel uitmaakt van de ‘Vestiging Veenhuizen’, in de provincie Drenthe. De andere twee gevangenissen zijn Esserheem en Groot Bankenbosch. Norgerhaven is gevestigd in de oude rijkswerkinrichting die in 1901 werd gebouwd en herbergt circa 240 gedetineerden. Helaas is de fraaie oude ingang met poortje niet meer voor publiek toegankelijk en komt de groep dus binnen via de naast de oude werkinrichting verrezen nieuwbouw.

Norgerhaven was een gevangenis bestemd voor langgestraften. De bouw, met de ruime binnenplaats, was daarvoor erg geschikt. De Penitenciaire Beginselenwet, die op 1 januari 1999 in werking trad, maakt voor wat betreft de plaatsing van gedetineerden echter geen onderscheid meer naar de duur van de opgelegde straf. Ook zgn. arrestanten vinden er onderdak, zelfs voor enkele dagen. Toch zijn er in Norgerhaven nog steeds veel langgestraften te vinden, redelijk ‘zware’ jongens, waarmee bedoeld wordt: gedetineerden met straffen vanaf enkele jaren tot levenslang. In 1997 was de gemiddelde detentietijd in Norgerhaven drie en een half jaar. In de populatie is de laatste jaren wel enige verandering gekomen als gevolg van herinrichting van het gevangeniswezen. Buitenlanders zonder verblijfstitel zijn bijvoorbeeld naar Esserheem overgeplaatst, zodat het aantal vreemde nationaliteiten, dat in 1997 nog meer dan veertig was, aanzienlijk is gedaald.

Het regiem van Norgerhaven is bestemd voor ‘gemeenschaps-geschikten’. De gedetineerden moeten dus zonder al te veel problemen in een grotere groep kunnen werken en recreëren.

Veel gedetineerden gebruiken drugs ook al staan daar disciplinaire straffen op, variërend van drie tot veertien dagen, het wettelijk maximum. Alle 240 gedetineerden hebben in beginsel toegang tot de Soos. Door de dagindeling en de verplichte arbeid is echter slechts een deel van de gedetineerden op onze bezoekenmiddag ook in staat om te komen. Gemiddeld komen zo’n veertig gedetineerden naar de Soos. Veel van hen zijn vaak net zo verlegen als de studenten die voor het

eerst komen. Velen blijven ook aan de kant zitten te kijken, in de hoop dat er iemand op hun afkomt. Sommigen willen alleen met hun eigen maten zitten, om te kaarten of tabula te spelen.

Waarom Norgerhaven?

Er is destijds voor Norgerhaven gekozen niet alleen vanwege de goede contacten met de inrichting maar ook omdat de inrichting voor ‘bezoek van buiten’ slecht bereikbaar is. De inrichting ligt ca 35 km van Groningen ten westen van Norg. Er gaat een bus vanuit Assen en één uit Groningen met overstap in Haulerwijk, maar die rijden niet vaak en ‘s avonds soms alleen na telefonische oproep (belbus). Voor studenten uit Groningen is de afstand nog te overzien, voor bezoek uit de Randstad is de reis een hele onderneming. Gedetineerden die hun roots in Brabant, Holland of Limburg hebben, krijgen om die reden minder bezoek. Bovendien komen er relatief weinig gespreksgroepen van buiten naar de inrichting, ook weer vanwege de geografische ligging. Gedurende enige tijd werden er in deze inrichting veel illegalen geplaatst, omdat voor hen nu eenmaal een meer centrale ligging omwille van de contacten met de buitenwereld minder dringend is. De gedachte was dat ons bezoek voor hen extra welkom zou zijn. Sinds kort is echter het merendeel van deze gedetineerden naar Esserheem overgeplaatst. Een andere reden om juist voor Norgerhaven te kiezen is dat Norgerhaven nog steeds tamelijk veel langgestraften herbergt waardoor het mogelijk is om meermalen met dezelfde gedetineerde in gesprek te komen en op die manier iets meer te ervaren van de effecten van een langdurige vrijheidsstraf.

Opzet van de bezoeken

Zoals uit het voorgaande al is gebleken vinden de bezoeken eenmaal per maand op een vaste dag en op een vast tijdstip plaats en wordt elk bezoek aan het slot geëvalueerd met een rondje ervaringen vertellen. De deelnemers zijn verplicht gedurende een studiejaar alle keren mee te gaan. Voorafgaand aan de bezoeken vindt een voorlichtingsmiddag plaats. Dan wordt praktische informatie verstrekt en voorlichting gegeven over doel en functioneren van de groep. Ook wordt daarbij gewezen op de noodzaak van strikte naleving van de regels van de

inrichting. Op de eerste bezookdag in september start de groep met een excursie die wordt georganiseerd door de inrichting. Dan wordt door de verschillende stafmedewerkers voorlichting gegeven, bijvoorbeeld over 'de arbeid', opleiding, detentiefasering, en wordt een rondgang gemaakt langs de diverse afdelingen die de inrichting kent. Een enkele keer namen aan een dergelijke excursie ook gedetineerden deel, als afgevaardigden van de gedetineerden-commissie (gedeco).

Resultaten

Studenten houden het over het algemeen goed vol om een jaar mee te gaan. Bijna iedereen behaalt zijn drie studiepunten. Maar punten halen is niet het doel van het initiatief. Het doel is dat studenten zich door de bezoeken verrijken, dat zij levenservaring opdoen en kennis verwerven over het gevangeniswezen. Velen ervaren de ontmoetingen met gedetineerden als een leerschool voor het voeren van gesprekken, de omgang met toekomstige cliënten en het stellen van eigen grenzen. Voor een aantal studenten is deelname aan de groep behulpzaam en zelfs bepalend voor hun beroepskeuze geweest. Een enkele keer beantwoorden zij vragen over het penitenciaire recht. Studenten hebben ons dan ook laten weten dat de deelname aan de bezookgroep Norgerhaven heeft bijgedragen aan hun persoonlijke ontwikkeling, hun vaardigheid op het gebied van gespreksvoering en hun assertiviteit, het oplossen van juridische kwesties, de verbreding van hun horizon en het kiezen van een beroep. Voor de gedetineerden geldt dat zij vaak verlangend naar het bezoek uitzien en dat zij aangeven te genieten van een gezellige middag. Het initiatief dat veertig jaar geleden werd gestart mag dankzij de inzet van alle betrokkenen, gevangenis, gedetineerden, universiteit en studenten, als geslaagd worden beschouwd.

Frieten eten met de langgestraften

J.H.L.J. Janssen *

Inleiding

Ik heb nog nooit zo vaak frietjes gegeten als in de periode 1997-2001. Dat had alles te maken met de herstart van de bezoekgroep, waar ik samen met Wiene van Hattum bij betrokken was. Nog steeds denk ik met veel plezier aan die periode terug, want op die donderdagavonden heb ik namelijk veel fascinerende doorkijkjes gekregen. Dat betreft niet alleen de leefwereld van de langgestraften, maar ook die van de gemiddelde rechtenstudent. In de periode waarin ik zelf deelnam aan de bezoekgroep had het merendeel van de participerende studenten een juridische achtergrond. Zelf ben ik van huis uit cultureel antropoloog en al jaren werkzaam op het brede terrein van de criminologie. Mijn 'natuurlijke biotoop' is niet die van de juristen. Ik vertoef graag in die wereld, maar ben er niet in opgegroeid of in sociaalwetenschappelijke termen 'gesocialiseerd'. In deze persoonlijke terugblik wil ik het grote belang van de bezoekgroep onderstrepen aan de hand van wat ik zelf tijdens die bezoeken gezien en geleerd heb.

Aan tafel met rechtenstudenten

Als ik terugdenk aan de studenten in die periode van vijf jaar, dan krijg ik vooral een warm gevoel van al dat enthousiasme dat ik heb ontmoet. Wat vooral veel indruk op mij heeft gemaakt zijn de impressies die ik op de gezichten van de studenten af kon lezen, nadat zij voor het eerst een penitentiaire inrichting hadden betreden. Ik heb nooit het gevoel gehad dat we in groepsverband 'aapjes gingen kijken'. Uiteraard was nieuwsgierigheid een belangrijke drijfveer maar dat zie ik toch vooral als een gezonde belangstelling voor het dagelijkse leven in een dergelijke instelling. Een enkele student haakte

* Hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld voor de Nederlandse politie.

na een eerste ontmoeting snel af. Zo kan ik me nog herinneren dat we met een nieuwe groep van start gingen en eerst een uitgebreide rondleiding door Norgerhaven kregen. Het was een warme dag, de mussen vielen van het dak, en één van de deelnemers verscheen in een fraaie jurk die haar buitengewoon goed stond, maar die wat betreft haar natuurlijke curves weinig te raden overliet. In een inrichting waar mannen lange vrijheidsstraffen uitzitten, zijn luid geuite waarderende kreten dan niet van de lucht. Dat viel de dame in kwestie toch nogal rauw op het lijf en zij besloot van verdere deelname aan de activiteiten van de bezoekgroep af te zien.

Het is absoluut niet mijn bedoeling om met deze jonge vrouw de draak te steken. Ik weet nog heel goed dat toen ik in mijn eigen studententijd voor het eerst onderzoek ging doen in een vrouwengevangenis, de gedetineerden ook veel met mij te stellen hadden wat betreft het bijbrengen van enige realiteitszin. Met schaamrood op de kaken kan ik mij nog een situatie voor de geest halen, waarin ik met gedetineerden in discussie raakte over het begrip 'klassenjustitie'. Ik had net een kritische cursus criminologie voltooid en ik was helemaal gegrepen door het idee dat ook delinquenten die op hogere sporten van de maatschappelijke ladder staan voor een vrijheidsstraf in aanmerking dienen te komen: het kon toch niet zo zijn dat analoog naar de titel van een bekend boek 'the rich get richer and the poor get prison'. Onder de koffie bereed ik dit stokpaardje buitengewoon fel. Toen mijn monoloog minder vurig werd en de gedetineerden eindelijk ook de kans kregen om mijn woordenstroom te onderbreken, kwamen zij met uitspraken in de geest van 'ach meisje, dat is wel sympathiek en ergens heb je wel gelijk, maar die nette mensen, die zijn toch helemaal niet gebouwd op het leven in een gevangenis, die zijn te zacht, die redden het hier niet.' Toen was het voor mij een echte eyeopener dat in discussies over misdaad en straf gedetineerden vaak met argumenten komen die heel ver staan van het soort salonsocialist, waar ik als twintiger een uitgesproken exponent van was. Vaak doen de door gedetineerden te berde gebrachte uitspraken over criminaliteit eerder politieke sympathieën vermoeden aan de rechterkant van het politieke spectrum.

Maar dit terzijde, want ik zou over rechtenstudenten spreken. Wat me bij deze studenten opviel, was dat velen een droom hadden. Zij wilden iets bijzonders in de wereld van het strafrecht worden, bij wijze van spreken de ‘nieuwe Spong’, de ‘nieuwe Moszkowicz’ een ‘crime-fightende’ officier van justitie of een magistratelijke rechter. Dat zijn heel legitieme dromen, want daarom begin je ook aan een dergelijke studie. Maar bij die belangrijke werkzaamheden gaat het niet alleen om de spannende façade van glimmende toga’s en de glossy kantoren, de essentie is toch dat een professional in het strafrecht in staat is om op een integere en respectvolle manier om te gaan met justitiabelen. Het maakt dan echt niet uit of het ‘cliënten’ of ‘verdachten’ zijn, het zijn mensen. Dat betekent niet dat een professional dan maar op alles ‘ja en amen’ zegt, een goede professional verstaat de kunst om oprechte interesse in mensen te tonen, goed te luisteren, niet op voorhand te oordelen, maar daarnaast ook enige afstand te bewaren. Zo hoeven gedetineerden niet op de hoogte te zijn van alle ins en outs van het liefdesleven van de studenten. Het is begrijpelijk dat zij hen juridische vragen stellen, maar studenten dienen dan toch aan enige grensbewaking te doen, want zij zijn immers nog niet volleerd. Zo schieten mij nog tal van voorbeelden te binnen, maar de essentie is dat je in dergelijke gesprekken leert enige regie te voeren. Toen Wiene op een gegeven moment vertelde dat studenten voor deze maandelijkse bezoeken aan Norgerhaven studiepunten zouden krijgen, vond ik dat een fantastische erkenning voor de sociale vaardigheidstraining die de gedetineerden de Groningse studenten bieden.

In gesprek met gedetineerden

Een belangrijke reden om maandelijks naar Norgerhaven te reizen had te maken met het feit dat deze instelling lastig te bereiken is en gedetineerden daardoor relatief minder bezoek ontvangen. Isolement in detentie heeft echter niet alleen te maken de ligging van het gebouw. Doordat gedetineerden soms verstoken zijn van contact met mensen uit hetzelfde taalgebied, kan de eenzaamheid worden vergroot. Hoewel niet iedere lezer Limburgs een taal zal vinden, vond ik dat ik als Limburgse de morele plicht had om in gesprek te gaan

met die enkele verdwaalde zuiderling in het Drentse. Jarenlang heb ik zo gesproken met een gedetineerde die actief was in de harde wereld van de georganiseerde misdaad. Sociaal gezien leidde hij een totaal ander leven dan mijn familie. Het feit dat wij hetzelfde dialect spraken, gaf aan onze gesprekken een toon van vertrouwelijkheid en wederzijds respect. Verder had ik veel contact met Latino's omdat ik Spaans spreek. De Latijns-Amerikanen gemeenschap in Norgerhaven was in die tijd niet zo heel groot en dan is het wel eens prettig als je eens een ander gesprekspartner hebt buiten dat eigen kleine kringetje. Het gros was gedetineerd vanwege drugsgerelateerde criminaliteit. Veel van deze gedetineerden hadden een uitgesproken visie op internationale economische en politieke verhoudingen en die in eigen land. Daar spraken wij dikwijls over. Zo heb ik nog eens een levensbeschrijving cadeau gekregen van een oom van een Colombiaan die daar in de guerrilla actief was geworden. Op het eerste gezicht leken hun verhalen allemaal heel robuust en stoer, maar als je mensen jaren meemaakt, dan weet je ook dat ze zich zorgen maken om het wel en wee van hun familie en om wat de toekomst brengen zal. De machofaçade brokkelt dan af.

Waar ik nu – tien jaar na dato – nog vaak aan terugdenk is het contact met de levenslanggestraften. Het idee dat voor jou die deur naar buiten nooit meer opengaat en voor je medegedetineerden wel, dat isoleert. Met één levenslanggestrafte heb ik vijf jaar regelmatig gesproken. Daaruit is me duidelijk geworden wat voor enorme worsteling het is om zonder een toekomst buiten toch iets te maken van het dagelijkse leven binnen. Je moet zorgen dat je in een groep gedetineerden kunt functioneren. Op een gegeven moment zijn dat de enige sociale contacten die je nog hebt. Dat zijn vluchtige contacten. In de loop der jaren schrijven steeds meer mensen in de buitenwereld je af en ben je in de inrichting de enige constante. De stafleden veranderen van baan en vertrekken naar elders. En bij het verschijnen van het zoveelste nieuwe gezicht, de zoveelste psycholoog, moet je weer opnieuw je verhaal vertellen.

Ik zei het al, tien jaar geleden, in 2001, heb ik mijn deelname aan de bezoekgroep stopgezet. Ik was er heel graag mee doorgegaan, maar ik ging het mooie Groningen verruilen voor de Haagse binnenstad, waar ik als onderzoeker bij de politie aan de slag zou gaan. Ik herinner mij nog heel goed mijn afscheid van de studenten en gedetineerden in Norgerhaven. We zaten met zijn allen op een mooie zomerse dag aan tafel en Wiene overhandigde mij zeer attent namens de groep een cadeautje. Ik kreeg een zilveren enkelband cadeau. Het sieraad was fraai om te zien en te dragen, maar toen Wiene uitlegde dat deze gift ook een symbolische verwijzing was naar de elektronische enkelband die gebruikt wordt voor elektronisch toezicht, als een onderdeel van een penitentiair programma bij de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf, steeg onder de gedetineerden luid gejoel op. Ik kon mij op zijn zachtst gezegd niet aan de indruk onttrekken dat ze het jammer vonden, dat ik bij de politie ging werken.

Opening symposium

*B.F. Keulen**

Wij gaan het vanmiddag hebben over de gevangenisstraf van de toekomst. Ik had deze bijeenkomst graag willen beginnen met een stukje van de film *Minority report*, met Tom Cruise. Voor wie het niet weet: die begint met een scene waarin je honderden dwangbuizen ziet, waar mensen waarvan voorspeld is dat ze een levensdelict zouden gaan plegen in een soort slaap gehouden worden. Maar dit symposium is in de Senaatskamer, en dat is een plaats waar we alleen kunnen genieten van geleerden die door schilderijen in onze herinnering levend worden gehouden.

De gedachte aan een symposium over De gevangenisstraf van de toekomst is ontstaan op een moment waarop Wiene en ik bang waren dat de bezoekgroep Norgerhaven binnen korte tijd tot het verleden zou gaan behoren. Begin dit jaar ben ik met Wiene naar Norgerhaven afgereisd om het voortbestaan van de bezoekgroep veilig te stellen. We spraken daar met dhr. Schelkers, die onze zorgen gelukkig bleek te kunnen en te willen wegnemen. Op de terugweg raakten we aan de praat over hoe lang de bezoekgroep er was, en dat het aardig zou zijn daar iets aan te doen. Verschillende opties passeerden de revue, ook de gedachte om een symposium in de gevangenis te houden, met gedetineerden en voormalige leden van de bezoekgroep. Maar misschien leent de hoofdvraag van vandaag, moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan, zich inderdaad wel meer voor bespiegelingen binnen de muren van de academie.

* Voorzitter van de Vakgroep Strafrecht en Criminologie en tevens hoogleraar straf- en strafprocesrecht

Inleiding Symposium ‘gevangenisstraf van de toekomst’

*W.F van Hattum**

Een week of twee geleden hoorde ik op de radio een interview met een staf lid van het opvanghuis voor ex-gedetineerden Exodus. Het ging over een akelig geval van recidive. De verdachte was iemand die onder elektronisch toezicht, dus met een enkelbandje om, op vrije voeten was gesteld. Hij moest zich gedragen naar de aanwijzingen van Exodus. Hij had zijn straf van vijf jaar cel wegens beroving van bejaarden bijna achter de rug. Omdat hij zich echter in Exodus niet aan de regels had gehouden, was hij daar weggestuurd en had hij zich weer bij de gevangenis moeten melden. Exodus had hiervan bericht gegeven aan de gevangenis. Maar in plaats van zich te melden had de man zijn enkelbandje doorgesneden. De man bleek in de korte tijd dat hij ongecontroleerd op vrije voeten was wederom tweemaal een bejaarde te hebben overvallen; één van hen was aan de gevolgen van de overval overleden.

In de tijd tussen de melding door Exodus en zijn aanhouding was er niet naar hem gezocht; het heette ‘een zachte onttrekking’. Het Ministerie van Justitie heeft laten weten een situatie als deze voortaan als ‘een harde onttrekking’ te zullen registreren ... Deze casus roept echter nog andere vragen op, zoals: ‘Hoe voorkomen we dat gedetineerden die ernstige feiten hebben gepleegd en een lange straf moeten ondergaan, na hun vrijlating recidiveren?’; en: ‘Waarom wordt een gedetineerde teruggestuurd naar de gevangenis als zijn verblijf in het opvangtehuis voor ex-gedetineerden mislukt?’. Maar de vraag die de radiopresentator stelde was: ‘Hoe kan het nu dat deze man vrij rond liep?’

* Universitair docent Vak groep Strafrecht en Criminologie en tevens coördinator Bezoekgroep Norgerhaven

Hoe kan het nu dat deze man vrij rond liep? Het antwoord is eenvoudig: ‘omdat zijn straf er bijna op zat’. Straffen zijn immers tijdelijk (afgezien van de uitzonderlijke situatie dat ‘levenslang’ wordt opgelegd). De interviewer leek dit te zijn vergeten. Iemand met een lange gevangenisstraf staat in beginsel op de dag van zijn voorwaardelijke invrijheidstelling, dus na tweederde van zijn straf, weer buiten. De straf houdt op wanneer hij is ondergaan. Het spreekt dus vanzelf dat iemand die alleen een gevangenisstraf krijgt, na bepaalde tijd weer vrij rondloopt. Voor deze man kwam de einddatum in zicht. Hij moest voorbereid worden op terugkeer in de maatschappij. Hij had daarbij, zo komt mij voor, veel begeleiding. Hij werd niet zomaar op straat gezet, maar hij kreeg een enkelbandje en hij ging naar een Exodushuis. Een pluim dus voor degenen die dit regelden, zou je zeggen, als het niet zo vreselijk was afgelopen. Wat ging hier mis?

Het oud-LPF-Kamerlid Eerdmans zei bij Pauw & Witteman dat hij blij was met het in het Gedoogakkoord neergelegde plan om wetgeving voor minimumstraffen te maken. De rechter moet volgens dat plan aan recidivisten van ernstige delicten de wettelijk voorgeschreven minimumstraf opleggen. Die is de helft van de maximale straf, dus bijvoorbeeld minimaal 6 jaar bij diefstal met geweld. De rechter mag daar slechts in bijzondere gevallen van afwijken. Eerdmans zei dat hij gelukkig was met het voorstel omdat hij zelf had ondervonden - toen hij zelf eens een week had proefgedraaid - dat de gevangenisstraf niets voorstelde. ‘De gedetineerden deden een beetje productiewerk en verveelden zich voornamelijk. Van duimen draaien werd je niet beter,’ vond Eerdmans. Bij een dergelijke reactie vraag ik mij af: ‘als dat zo is, waarom zouden wij dan investeren in de kwantiteit in plaats van in de kwaliteit?’. Kwantiteit staat immers niet garant voor meer veiligheid. De vijf jaar cel die waren opgelegd aan de overvaller uit het nieuwsbericht hadden niet het gewenste resultaat.

Zoals de ouderen onder u allemaal weten maar de jongeren wellicht niet, is de gevangenisstraf in de afgelopen veertig jaar fors langer geworden. We gingen van 2.500 naar 15.000 gedetineerden, dus van één op de 5.000 inwoners naar één op de 1000 inwoners. Het is altijd nog minder dan één op de 100 zoals in de VS. Maar de nettoduur van de gevangenisstraf is inmiddels wel de hoogste van Europa. En gelet op de plannen van het te vormen kabinet stijgen de Nederlandse straffen straks naar eenzame hoogte. Veiliger voelen we ons daarentegen niet. Het is daarom tijd om ons te bezinnen op de vraag wat we nu eigenlijk van gevangenisstraf verwachten, hoe we er invulling aan willen geven. Daarom luidt de hoofdvraag van het symposium: ‘moet de lange gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?’

Met dit symposium staan we stil bij veertig jaar betrekkingen tussen de Vakgroep en de Rijksinrichting, nu ‘Penitentiaire Inrichting’, Norgerhaven in Veenhuizen. In deze veertig jaar is veel veranderd, ik schetste dat al. Maar niet alleen het strafklimaat is gewijzigd en repressiever geworden, ook het regiem in de inrichting heeft veranderingen ondergaan. Toen wij de betrekkingen met Norgerhaven op initiatief van mijn collega van destijds, de criminologe Janine Janssen, in 1996 weer oppakten, werden onze studenten ’s-avonds van zes tot acht verwacht. Nu is dit bezoek als gevolg van het kortere dagprogramma teruggebracht tot de middag. Daardoor kunnen minder gedetineerden aanwezig zijn; een aantal moet immers naar ‘de arbeid’. Bovendien werd de bezoektijd bekort tot een uur. Het ‘Sociaal Kultureel Werk’, waarbinnen onze activiteit viel, is wegbezuinigd.

Eigenlijk is er geen geld meer voor deze activiteit en moet de inrichting terugvallen op de bereidwilligheid van de penitentiaire inrichtingwerkers. Zij ‘doen’ de Bezoekgroep ‘erbij’. Dat is vaak lastig, gelet op personele bezetting en het gebrek aan voor de gedetineerden vrije uren. Wij zijn de directie van Norgerhaven dan ook bijzonder erkentelijk dat zij ondanks het zuiniger en steeds strenger gestuurde inrichtingsklimaat nog steeds oplossingen heeft gevonden om de bezoeken te laten doorgaan. Wij zijn niet alleen blij

met onze band met de inrichting en de goede relatie met de penitentiair inrichting werkers, maar ook, en niet in de laatste plaats, met onze goede verhouding tot de gedetineerden. De gesprekken met hen vinden steeds in een open sfeer plaats. Ik kan vandaag bovendien enkelen van hen, inmiddels ex-gedetineerden, welkom heten. Ik wil hun van harte uitnodigen hun visie op het onderwerp te geven en mee te doen aan de discussie.

De voorzitter refereerde in zijn openingswoord aan ons tochtje naar Veenhuizen in januari van dit jaar. Hij vergat erbij te vertellen dat het zijn idee was om het bestaan van de Bezoekgroep te vieren. Zat er geen lustrum in? Ik wist, ik was er namelijk zelf bij, dat de Bezoekgroep in elk geval in al 1972 bestond. Toen reed ik met mijn docent van toen, mr. Jeppe Balkema, thans raadsheer in de Hoge Raad en spreker vanmiddag, naar Norgerhaven. Dat was 38 jaar geleden. Archiven van die tijd bleken niet te bestaan, het was dan ook nog geen driepuntsvak, maar mr. Bert Fleers, de eerste organisator van de Bezoekgroep, heeft het voor mij uitgerekend: het was toen hij een auto had gekocht, zijn eerste auto, met het oog op de te verwachten gezinsuitbreiding, en die had plaats in november 1970. Wij onderhouden dus precies veertig jaar betrekkingen met Norgerhaven en dat vieren wij vandaag.

Ik wil Tom Deckwitz en Dennis Uygul, studentstagiaires bij de Vakgroep Strafrecht en Criminologie, hartelijk bedanken voor hun inzet om dit symposium mogelijk te maken. Zij waren bereid zich in een avontuur te storten en hebben de organisatie van het symposium op zich genomen. Zij hebben ook het programmaboekje gemaakt. Daarin staan de stellingen waarop de sprekers nu zullen ingaan. Met als slotvraag:

‘moet de lange gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?’

De langgestrafte gedetineerden

T. Yntema^{*}

De Penitentiaire Inrichting Veenhuizen is de vestiging waar ook Norgerhaven onder valt, de gevangenis die dankzij de bezoegroep de nodige bekendheid geniet binnen deze zaal. Ik wil dit symposium aangrijpen om nader in te gaan op een specifieke doelgroep van gedetineerden: de langgestraften.

In Nederland heb je drie soorten inrichtingen: huizen van bewaring voor de nog niet veroordeelden, gevangenissen voor kortgestraften (zij die na veroordeling een strafrestant hebben van minder dan vier maanden) en gevangenissen voor langverblijvenden. Een gedetineerde valt onder de categorie langgestraften wanneer hij na zijn veroordeling een strafrestant heeft van meer dan vier maanden. Door de grens tussen kort- en langgestraften te trekken bij vier maanden heeft Nederland een grote categorie gedetineerden die verblijft in inrichtingen voor langverblijvenden. Andere landen trekken andere grenzen¹. Zo ligt in Noorwegen de grens bij achttien maanden. De westelijke en zuidelijke landen in Europa trekken de grens bij drie, vier of vijf jaar. In de Oost-Europese landen en de Balkanstaten ligt de grens van langgestraften bij tien of meer jaar.

In 'Criminaliteit en rechtshandhaving 2008', de gezamenlijke jaarlijkse publicatie van het WODC en het CBS staan de meest actuele cijfers over de opgelegde duur van de gevangenisstraf. In deze publicatie is te zien dat er in de jaren 2004 tot 2008 een afname is te zien van korte straffen, maar ook van de straffen tot twaalf jaar. De categorie met straffen boven de twaalf jaar laat daarentegen een

^{*} Vestigingsdirecteur Penitentiaire Inrichting Veenhuizen

¹ Bron: Professor Sonja Snacken (België); lezing Long term-prisoners and violent offenders, 12th conference of Directors of Prison Administration 1997

stijging zien: van 258 in 2004 naar 319 in 2008. Het totaal aantal gedetineerden met een straf van vier jaar of meer is ongeveer 1400. Dat betekent dat van de huidige gevangeniscapaciteit van circa 11.000 cellen er minimaal 1400 door echt langgestrafte gedetineerden wordt bezet. 1400 waarvan bijna dertig een levenslange straf uitzitten.

In de laatste jaren is er relatief weinig beleidsmatige aandacht geweest voor 'echte' langgestraften. En met de 'echte' langgestraften doel ik dan op gedetineerden met een opgelegde straf van vier jaar of meer. De beleidsmatige aandacht binnen het Gevangeniswezen heeft zich vooral geconcentreerd op het terugdringen van recidive. Er zijn interventies ontwikkeld waarmee gedetineerden met een strafrestant bij veroordeling van één tot vier jaar een - naar de huidige maatstaven - redelijke detentie-invulling geboden kan worden, die gericht is op een succesvolle terugkeer in de maatschappij.

Voor de categorie langer gestraften is er in de periode voor de laatste vier jaar van detentie, feitelijk weinig specifiek aanbod. Eigenlijk is het zelfs zo dat die groep er op achteruit is gegaan. Twintig jaar geleden bestond er een volprocedure voor langgestraften. Langgestraften gingen na enkele jaren detentie naar het selectie-instituut waar ze gedurende een aantal weken geobserveerd werden en waar met hen overlegd werd over de verdere invulling van hun detentie. Die procedure was in het leven geroepen omdat - en dat is een algemeen bekend fenomeen - een langer verblijf meer risico geeft op detentieschade. Professor Kelk beschrijft in zijn boek 'Nederlands detentierecht', de detentiesituatie als volgt:

Het is een situatie van grote machteloosheid, rechteloosheid en afhankelijkheid met vele oppressieve elementen welke bij degenen, die daaraan zijn onderworpen, een grote mate van psychische frustratie en verbittering plegen op te wekken.

Dit alles ter inleiding, nu over naar de stellingen.

Voor mij als gevangenisdirecteur is de stelling dat de gevangenisstraf op den duur zal verdwijnen om plaats te maken voor andere vormen van vrijheidsbeperking interessant, maar weinig relevant. Ik zie geen tekenen dat de tendens om lang(er) te straffen zich keert. Relevant voor ons is wat wij beter kunnen doen bij het detineren van langgestraften.

De stelling die gaat over samenwerking met ketenpartners laat ik in dit betoog even liggen. Hier is tegenwoordig veel aandacht voor en dat is goed. Maar die concentreert zich vooral op de laatste fase van de straf. Voor langgestraften wordt dit pas actueel in de laatste jaren van de detentie, wanneer de mogelijkheden voor verlof in het vizier komen en inkomen en huisvesting en het hele maatschappelijke gebeuren ook voor deze groep gedetineerden weer actuele zaken worden.

Aansluitend op de stelling van samenwerking met ketenpartners, wil ik nog wel graag iets anders kwijt. Dat betreft de mogelijkheid, of beter gezegd de onmogelijkheid, voor gedetineerden om via intranet contact te hebben met de buitenwereld. Natuurlijk spelen er beveiligingstechnische aspecten en is het niet wenselijk dat gedetineerden op internet kunnen doen en laten wat ze willen. Aan de andere kant: voor bijna alle contacten met organisaties en instanties is internettoegang tegenwoordig onontbeerlijk. Waarom zouden we de gedetineerden dan geen beperkte toegang geven tot internet. Denk alleen al aan de mogelijkheden die dit biedt bij bijvoorbeeld onderwijs, het intensiveren van contacten met naasten en met hulpverleningsorganisaties. De digitale wereld is naar mijn mening een onmisbare schakel bij zorg in deze tijd en het terugdringen van recidive. Er draait binnen DJI inmiddels een pilot op dit gebied, maar er is nog veel winst te boeken.

Terug naar de stellingen. Ik wil me in dit betoog concentreren op de stelling of de gevangenisstraf 'te luxe' is. Om dit betoog niet al te theoretisch te maken hebben we een aantal gedetineerden in Veenhuizen met lange straffen gevraagd naar hun ervaringen, en naar hun ideeën wat betreft mogelijke verbeteringen en besparingen.

Eerst de ervaringen:

Kortweg komt het erop neer dat een gedetineerde een lange gevangenisstraf als heel zwaar ervaart; als een beproeving waar je doorheen moet. Het is niet zozeer het zitten zelf dat het zwaar maakt, maar alles er om heen. Dat begint met de onzekerheid als je opgepakt wordt en geldt voor alle gedetineerden. Word je veroordeeld en hoe lang zal je straf zijn? Die vraag houdt je in eerste instantie bezig. Hoe reageert je partner, je familie?

Na de veroordeling wordt het anders. Dan dringt het besef van de straf door. Wat bij langgestraften vooral doordringt is het onvermogen om je eigen leven vorm te geven in de komende jaren; het gedwongen contact met medegedetineerden; de afhankelijkheid van gevangenis-personeel.

Over relaties met mensen buiten vertellen gedetineerden het volgende: Het gebrek aan wederkerigheid speelt een grote rol. Ze hebben genoeg aan hun eigen situatie en problemen; ze kunnen voor mensen buiten niets doen. Geven zonder veel terug te krijgen is eerder op te brengen door directe familie dan door een partner. Vaak gaat de relatie met de partner dan ook verloren tijdens de detentie. Veel gedetineerden verliezen daardoor ook het contact met hun kinderen.

Over contacten met medegedetineerden zeggen de gedetineerden dat deze veelal in het teken staan van iets verkrijgen. Dit geldt zeker voor de korter gestraften, zij hebben andere belangen en zijn minder 'belast', doordat hun nabije toekomstperspectief heel anders is. Gevolg is dat langer gestraften contacten na verloop van tijd vermijden; men trekt zich terug in zichzelf. Er ontstaat een gerichtheid op fysiek en emotioneel overleven. Er ontstaat gelatenheid.

Over het dagprogramma, oftewel de dagelijkse activiteiten voor de gedetineerden tijdens hun detentie, zeggen ze dit:

Sport is belangrijk; jezelf moe kunnen maken zodat je kunt slapen; even ergens anders op gericht zijn dan op je problemen; even alles kunnen vergeten. Zeker is ook van belang het kunnen kwijtraken van frustraties en spanningen en het neer kunnen zetten van een prestatie. Arbeid wordt ook belangrijk gevonden door de gedetineerden, waarbij wij landelijk zien dat de kwaliteit van aanbod laag is. Op dit moment krijgt de arbeid in het project Modernisering Penitentiaire Arbeid weer een kwaliteitsimpuls. Binnen de vestiging in Veenhuizen is veel energie gestoken om de arbeid zowel kwantitatief als kwalitatief weer op de kaart te zetten. Een proces dat nu zijn vruchten begint af te werpen. Te vaak is er in de inrichtingen nog sprake van onvoldoende en zinloos werk wat alleen maar aversie oproept, terwijl er juist wel een grote behoefte is aan een zinvolle tijdsbesteding. Op zich roept het systeem van werken tijdens de detentie ook weerstand op. Deelname aan de arbeid is verplicht, ook als dat geestdodend en vervelend werk is. Je verzetten heeft geen zin. Eerlijk en open kunnen zijn over wat je vindt en denkt, kan vaak niet. Noch naar medegedetineerden, noch naar personeel, zo is de ervaring van gedetineerden.

De gedetineerden komen zelf ook met suggesties voor verbeteringen en besparingen: Eén van die suggesties is: meer individualiseren. De regelgeving is nu vaak te algemeen en gericht op het tegengaan van excessen van een enkeling. Voor de gedetineerden die het goed doen is dit best zuur. Het wordt wel begrepen, want een lange detentie leert gedetineerden op dat gebied ook veel. Vaak is er begrip voor de beslissingen van personeel en directie, maar toch blijft het voelen als onrecht. Laat ik hier een actueel voorbeeld van geven: bezoek is voor gedetineerden van groot belang. Recent is er bij ons in een van de locaties in Veenhuizen een zogenoemde 'bezoekslang' geplaatst. Dat is een zodanige opstelling van tafels en stoelen in de bezoekzaal dat fysiek contact tussen de gedetineerde en de bezoekers niet meer mogelijk is (het is ook verboden nu). Doelstelling is het terugdringen van de invoer van drugs en het vermijden van persoonsverwisseling bij bezoek. Effect voor gedetineerden is dat deze tijdens het bezoek zijn kind niet meer op schoot kan hebben, niet meer even kan knuffelen. Alle gedetineerden hebben hiermee te maken. Ook de

gedetineerden die niets moeten hebben van drugs en die hun detentie zo goed mogelijk proberen door te komen. Wel is er meer aandacht voor projecten zoals het ouder/kind project waarbij de gedetineerde intensief contact kan hebben met zijn kinderen.

Een andere verbeteringssuggestie die de gedetineerden doen is: meer zeggenschap en eerder duidelijkheid over de 'detentieroute'. Gedetineerden kunnen zodoende ook hun eigen plan maken, dit wordt belangrijk gevonden.

De ervaringen en indrukken zoals die door de gedetineerden naar voren gebracht worden, hebben raakvlakken met de kenmerken zoals Erving Goffman die in 1961 beschreef in zijn boek 'Asylums'². In dit veel aangehaalde boek betoogt Goffman dat er binnen gesloten systemen zoals o.a. gevangenissen en het leger structurele tactieken worden gehanteerd om iemand van zijn identiteit te ontdoen. Iemand moet in een regiem passen, het individu is ondergeschikt.

De mate waarin gedetineerden hieronder lijden is afhankelijk van de persoonlijkheid en van de mate waarin dergelijke instituties zich bewust zijn van de negatieve gevolgen van het verblijf in zo'n instelling en die proberen tegen te gaan. Dáár ligt onze verantwoordelijkheid. Maar dat gedetineerden daarmee een gevangenisstraf nooit als te luxe zullen bestempelen, ligt voor de hand. En ik deel die mening. Ik zal dat zo toelichten.

Er wordt wel eens gevraagd of gevangenisstraf duur of te duur is. Het is duur. Zo'n 240 euro per gedetineerde per dag. Het meeste daarvan wordt opgeslorpt door personele kosten, zo'n 65 procent. Ook de huisvesting met al haar voorzieningen is een hoge kostenpost. Niet zozeer omdat de cellen zo groot of luxieus zijn, maar door de hoge eisen die aan veiligheid gesteld worden en door de noodzaak om molestbestendig te bouwen. Het niveau wordt bepaald door de

² E. Goffman, *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Garden City, NY: Anchor Books 1961.

excessen die zich af en toe voordoen. De vergoeding die per jaar aan de RGD, de Rijksgebouwendienst, betaald moet worden voor de huur van de gebouwen in Veenhuizen is ruim tien miljoen euro. Dat is bijna een kwart van ons totale budget.

Die financiële kwesties zijn zaken die door gedetineerden niet ervaren worden als aan hen toerekenbaar. Zij zijn veroordeeld tot gevangenisstraf en op de condities waaronder die plaatsvindt, hebben zij geen invloed. Zo werd in 2004 het avondprogramma geschrapt. Een maatregel waarop gedetineerden geen enkele invloed hebben kunnen uitoefenen, maar die voor hen wel verstrekkende gevolgen had. Hetzelfde geldt voor het introduceren van de mogelijkheid om twee gedetineerden op één cel te plaatsen. Ook een ingrijpende maatregel waar gedetineerden zelf niet om gevraagd hebben. Ik wil hierbij opmerken dat volgend jaar in beperkte mate het avondprogramma terugkeert in de inrichtingen.

Aan 'luxe' voor gedetineerden wordt niet of nauwelijks geld besteed. Het voedingsbudget is €4,99 per gedetineerde per dag. Het basisarbeidsloon van gedetineerden is 76 cent per uur. Telefoonkosten zijn voor rekening van de gedetineerde zelf. Voor een TV en een koelkast wordt huur gevraagd. Het budget voor verzorging van gedetineerden is €2,68 per gedetineerde per dag. Daaruit moeten de kosten voor het onderwijs, de bibliotheek, de sport, de medische verzorging en de recreatie betaald worden. Als je dit weet is het niet zo verwonderlijk dat gedetineerden de gevangenisstraf niet te luxe vinden.

Dat neemt niet weg dat gedetineerden zelf met suggesties kwamen om de detentie goedkoper te maken. En daarbij noemden ze allemaal hetzelfde item: de arbeid. Maak het werken tijdens detentie uitdagender en winstgevender. Op die manier kunnen we wat terug doen voor de maatschappij, dat noemden bijna alle gedetineerden er expliciet bij! Daarmee kom ik op de vraag wat wij beter kunnen doen in de detentie van langgestraften. Een aantal van die zaken is al in

voorbereiding in het kader van het nu lopende programma Modernisering Gevangeniswezen. Het gaat dan om:

- Screening bij binnenkomst. Dit geeft de mogelijkheid om meer individueel te kijken naar het gewenste niveau van zorg en beveiliging. Screening biedt de mogelijkheid de detentie meer op maat te maken. Op maat maken hoeft niet duurder te zijn. Integendeel. Het kan juist minder kosten omdat met name het niveau van gebouwelijke beveiliging nu afgestemd is op excessen van de enkeling. Het beter screenen van gedetineerden kan er toe bijdragen dat ook langgestraften ondergebracht kunnen worden in voorzieningen die qua beveiliging minder duur en restrictief zijn. Het klinkt tegenstrijdig, maar langgestraften lijken eerder geschikt voor een minder beveiligde gevangenis, dan kortgestraften. Langgestraften hebben zelf immers vaak een groter belang dan korter gestraften bij orde en veiligheid in de inrichting. In Veenhuizen is onlangs een werkgroep gestart met als opdracht detentie in een minder beveiligde omgeving vorm te geven.
- Met de introductie van een individueel Detentie & Re-integratieplan voor alle gedetineerden wordt een weg ingeslagen waarbij meer naar het individu gekeken wordt. Wat is nodig en wat is mogelijk bij deze ene gedetineerde? Ook de gedetineerde zelf krijgt daarbij meer zeggenschap en dat is duidelijk ook een wens van (lang)gestraften.

Maar ook andere zaken zijn wenselijk en mogelijk. Daarbij maak ik een onderscheid naar zaken die op landelijk niveau geregeld zouden moeten worden en zaken die in de inrichtingen zelf spelen.

Op inrichtingsniveau:

- Werk in het Detentie & Re-integratieplan van langgestraften vooral het detentiedeel uit. Laat het dagprogramma-aanbod - naast het wettelijk voorgeschrevene - bestaan uit onderwijs, arbeid, meer sport en specifieke interventies gericht op bewustwording van

denkpatronen, houding en schuldverwerking en minder op nazorg. Het onderwijsaanbod zou zeer breed moeten zijn en bepaald moeten worden door de interesse en mogelijkheden van gedetineerden.

- Ook de arbeid voor langgestraften moet een ander karakter krijgen dan nu het geval is. Fabrieksarbeid zou voor deze groep beoordeeld moeten worden op “zinnigheid” van de dagbesteding en minder gerelateerd moeten zijn aan het puur bezighouden. De arbeid inrichten als ware het een bedrijf lijkt hierbij belangrijk. Daarbij kunnen werkoverleg en productieafspraken aan de orde komen. Ook coördinerende- en kwaliteitsbanen kunnen door deze gedetineerden worden verricht. Daarnaast zijn specifieke gedetineerdenbaantjes zoals reiniger, bibliotheek- en badhulp vaak heel geschikt voor en gewild door langgestrafte gedetineerden. Het geeft een bepaalde verantwoordelijkheid en bewegingsvrijheid. Dat is voor langgestraften van groot belang.

Op landelijk niveau zou ik willen pleiten voor de volgende zaken:

- Wijs binnen het domein langverblijvenden inrichtingen aan die specifiek bedoeld zijn voor de opvang van langgestraften met een strafrestant van meer dan vier jaar. Het alleen huisvesten van langgestraften biedt de mogelijkheid het dagprogramma anders in te richten, beter afgestemd op de behoeften van langgestraften.
- Houdt bij het aanwijzen van specifieke gevangenissen voor langgestraften rekening met de ligging en opzet van de inrichting en de kwaliteit van het arbeidsbedrijf. Neem als voorbeeld Norgerhaven. Een gevangenis waar de cellen uitzicht bieden op rustgevende natuur in plaats van op betonnen muren en flatgebouwen. De ruime binnenplaats, met veel groen, van Norgerhaven is geliefd onder de gedetineerden. Een dergelijke gevangenis met een houtbedrijf en een wasserij is dus bij uitstek geschikt voor langgestraften. Gedetineerden hebben hier verhoudingsgewijs veel buitenruimte en een redelijke mate van

bewegingsvrijheid. De afhankelijkheid van personeel wordt daardoor minder. Er is bij mijn weten nog geen onderzoek naar gedaan, maar ik durf de stelling aan dat de aard van de gevangenis invloed heeft op het welzijn van een gedetineerde. Zeker wanneer er sprake is van een langer verblijf.

- Ook een reëler arbeidsloon voor langgestrafte gedetineerden kan een verbetering zijn. Eén van de uitgangspunten van het programma Modernisering Gevangeniswezen is het normalisatieprincipe. Volgens dit principe moet het leven in de gevangenis zoveel mogelijk gelijk zijn aan het leven buiten. Zodat iemand na zijn detentieperiode weer zo volledig mogelijk mee kan draaien in de maatschappij. Geredeneerd vanuit dit principe zouden gedetineerden op vergelijkbare wijze betaald moeten worden voor hun werk als de werknemers in de vrije maatschappij. Doorredenerend zou bij gedetineerden een deel van hun loon dan weer ingehouden moeten worden ter compensatie van de directe verblijfskosten. Het hoeft dus niet te impliceren dat de prijs per dag die de belastingbetaler op moet brengen omhoog gaat. Een simpel rekenvoorbeeld: gedetineerden werken gemiddeld twintig uur per week. Uitgaande van negen euro per uur – het bruto minimumloon in Nederland – zou dat 180 euro bruto per week aan loon betekenen. Daarop worden dan verblijfskosten (de kosten van voeding, verzekering, woonkosten, et cetera) ingehouden. Voordeel van een dergelijk systeem is dat het gedetineerden het gevoel kan geven dat zij ook iets terug doen voor de maatschappij. En dat de buitenwacht gevangenisstraffen minder gaat zien als luxe-instellingen. Eventueel zou ook een deel van het loon ingehouden kunnen worden ten behoeve van een slachtofferfonds, voor het vereffenen van schulden of gespaard kunnen worden voor de tijd na detentie. Kosten die ook nu gemaakt worden, maar die vanuit andere bronnen gefinancierd worden. Zo maak je de arbeid in inrichtingen voor de gedetineerden veel zinvoller en dat lijkt mij een goede zaak.

Wat dit laatste punt betreft wil ik graag nog refereren aan een krantenbericht van afgelopen woensdag. Daarin wordt gemeld dat de Britse minister van Justitie, Ken Clark, voorstelt dat gedetineerden tijdens detentie fulltime aan het werk moeten. Het geld dat ze verdienen moet onder andere gestort worden in een fonds voor slachtoffers van criminaliteit. Ook gaat er geld naar de gezinnen van de gedetineerden. Kortom: het Britse plan lijkt erg veel op het idee zoals dat door een aantal gedetineerden in Veenhuizen naar voren is gebracht. Wie weet wat er nog meer gaat gebeuren met de ideeën zoals die vanuit de gedetineerden in Veenhuizen naar voren zijn gebracht...

Tot slot nog iets over de gespreksgroepen die in Norgerhaven worden georganiseerd. Dit soort activiteiten samen met onderwijsinstituten willen we graag behouden en als het kan uitbreiden. Het houdt de verbinding met de buitenwereld in stand en dat wordt door gedetineerden op prijs gesteld, maar ook door ons als PI. Wij hebben belang bij maatschappelijke contacten. Dit kan ons behoeden voor de gevaren die onvermijdelijk verbonden zijn aan gesloten instituties als het gevangeniswezen. Daarom is en blijft de Bezoekgroep van harte welkom.

Straffen met hoop op verbetering

*K. van Tuinen**

Vanuit mijn ervaringen met gedetineerden in het gevangeniswezen, de TBS en de forensische psychiatrie is mijn leidende gedachte met betrekking tot ‘de gevangenisstraf van de toekomst’ dat er hoop voor de gevangenen moet blijven, hoop op breken met het verleden, hoop op herstel, hoop op een nieuw en ander leven, hoop op re-integratie in de samenleving. Straffen zonder deze hoop leidt tot een meedogenloze maatschappij.

Ik onderscheid in deze bijdrage drie perspectieven ten aanzien van psychiatrie en verslaving onder gedetineerden in de penitentiaire inrichtingen: het historische, het actuele en het psychologische perspectief.

Allereerst het historische en actuele perspectief. Kelk heeft gewezen op de barbarij, waarop toekomstige generaties onze huidige aanpak van delinquenten zal afrekenen.

Het boek van Rijkse ‘Meningen van gedetineerden’ uit 1958 was zo schokkend dat de gehele oplage eerst uit de markt genomen werd. Het is niet aan te nemen dat de huidige meningen van gedetineerden heel anders zullen zijn. Voor een overzicht van de geschiedenis van het Nederlandse gevangeniswezen wil ik verwijzen naar schrijvers als Franke¹, Eggink² en Hallema³. Er is momenteel weer een duidelijke hang naar meer veiligheid en veiligheidsmanagement in de politiek. De illusie van een maakbare veilige wereld wordt daarmee sterk

* Voormalig directeur van de Penitentiaire Inrichting Norgerhaven en de Forensich Psychiatrische Kliniek te Assen.

¹ H.J. Franke, *Twee eeuwen gevangen: misdaad en straf in Nederland*, Utrecht: Het Spectrum 1990.

² J.W. Eggink, *De geschiedenis van het Nederlandse gevangeniswezen*, Assen: Van Gorcum 1958.

³ A. Hallema, *Geschiedenis van het gevangeniswezen: hoofdzakelijk in Nederland*, 'S Gravenhage: Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf 1958.

gevoed. Er is daarbij een blijvende spanning tussen de roep om repressie in de samenleving enerzijds en het appel tot humanisering en 'prison reform' anderzijds.

Actueel is het probleem rond onschuldigen in het gevang, waarvan de omvang in Nederland geschat wordt op twee tot drie procent van de gevangenisbevolking. De geruchtmakende zaken van Wilco Viets en Herman Dubois (Puttense moord), Cees B. (Schiedammer parkmoord), Lucia de Berk en Ina Post drukken ons nu wel op de juridische kant van de bewijsvoering, maar niet op het probleem hoe het gevangenispersoneel langdurig moet omgaan met dergelijke gedetineerden, die persisteren bij hun onschuld. Er is alom een groot gebrek aan inhoudelijke kennis over de uitvoering van opgelegde straffen en maatregelen, met name ook bij de rechterlijke macht. De NRC schreef in een hoofdartikel onlangs over 'geblindeerde rechters'.⁴ Het gevangeniswezen en de TBS zijn verworpen tot een gejuridiseerd beleidsveld, dat sterk onderhevig is aan de bemoeienis van de politiek en de media.

Mijn stelling is: in de strafrechtsketen heeft de gevangenisdirectie een eigen signalerende en bejegeningstaak ten aanzien van die gedetineerden, die persisteren bij hun onschuld.

Dan het psychologische perspectief, de 'mad-bad'-discussie. Gaat het eenvoudig gezegd om gekke gevangenen of om gevangen gekken? Of maakt opsluiting gek, zoals vroeger bij de Haftpsychose, en leidt die tot suïcides, depressies en andere psychische problemen? Wat blijft er over van de formele doelen van de gevangenisstraf, als de implicaties van opsluiten zo ingrijpend veel leed veroorzaken? Het is te gemakkelijk om te zeggen dat iedere delinquent gestoord en/of slecht is. Veel vragen moeten daartoe beantwoord worden, zoals: is de realiteit gestoord?, hoe is het geweten ontwikkeld?, hoe is de driftmatige aanleg?, hoe is het gesteld met de agressiehuishouding,

⁴ NRC Handelsblad, sectie Overig, pagina 7, woensdag 11 maart 2009.

impulsiviteit, gewelddadigheid, seksualiteit?, is er empathie?, is er een asociale of antisociale life style?, hoe staat het met vermogen tot aanpassing?, en hoe met de capaciteit tot reflectie en bewust te zijn? Eigenlijk is de beantwoording van al deze en andere vragen een normatieve taxatie van iemands kunnen en willen tegen het licht van zijn individuele sociale en psychologische ontwikkelingsgeschiedenis.

Prof. Swaab gaf onlangs onomwonden bij Pauw & Witteman⁵ aan dat er een wetenschappelijke psychologische benadering van delinquenten en hun delinquent gedrag dient te komen, waardoor er aangrijpingspunten komen om gedrag en persoonlijkheid in positieve zin te kunnen veranderen. Het is wonderlijk dat dit en andere geluiden zo slecht doorklinken in de samenleving. Tot voor kort heerste in Nederland een taboe op de gedachte dat delinquenten behandeld zouden moeten worden.

Lipsey heeft in een metastudie⁶ overtuigend aangetoond dat de nulhypothese, namelijk dat behandeling toch geen effect heeft, niet langer houdbaar is. Daarmee komt de vraag naar behandelgevangenissen naar voren, waarbij het behandeldoel gericht is op recidivepreventie, betere sociale inbedding en een beter adaptatiecapaciteit voor de gedetineerden. De weg daarheen loopt via een consequente, op het individu toegesneden aanpak van gedragsbeïnvloeding op basis van effectief gebleken behandelmodellen. Deze programma's bestaan al. Zij zijn ontwikkeld in 1995 door Andrews en Bonta⁷ en zijn gebaseerd op zgn. 'wat werkt wel en wat werkt niet-principes'.

Mijn stelling is: onze samenleving, politici, beleidsmakers en werkers in de penitentiaire inrichtingen en ook veel gedetineerden leven voort

⁵ Pauw & Witteman, 7 oktober 2010.

⁶ M.W. Lipsey & D.B. Wilson, *Practical meta-analysis*, Thousand Oaks, CA cop. 2001.

⁷ D.A. Andrews & J. Bonta, *The psychology of criminal conduct*, Anderson Publishing cop. 2010

in een primitieve wereld van repressie en vergelding, zolang zij zelf in de nulhypothese gevangen zitten.

Het juridisch-normatieve perspectief dient te worden herwogen. De aanname van een vrije wil en een daarmee corresponderende algehele verantwoordelijkheid botst op de harde werkelijkheid, dat vele mensen lijden onder een verstoord leven als gevolg van velerlei factoren als genetische kwetsbaarheden en tekorten, psychopathologie in engere zin als dwangneurose, angsten en depressies, ernstige persoonlijkheidstoornissen en neurotische problemen en conflicten. Het is vaak een cascade van elkaar versterkende factoren, die mensen in het algemeen en delinquenten in het bijzonder in hun vrij zijn en in hun verantwoordelijkheid beperken.

Als voorbeeld geldt het hoge risico op geweld bij mannen, die lijden aan een psychische ziekte met hersenbeschadiging en daarnaast verslaafd zijn aan drugs en/of alcohol, terwijl daarentegen een hoog IQ en 'moral sense' juist bescherming biedt tegen gewelddadigheid. Andere risicoverhogende factoren zijn zwakke sociale vaardigheden en een zwak probleem oplossend vermogen, laag IQ, ontwikkelingsstoornissen, ongepaste seksuele activiteiten, het ontkennen van delicten, suïcidepogingen, een paranoïde psychose, slechte woonomstandigheden en het gebruik van wapens. De gevangenispopulatie vormt geen doorsnede van de bevolking. Er is toenemende evidentie dat overal in Europa het aantal gevangenen met psychiatrische stoornissen toeneemt. Er ontbreekt echter cijfermatig materiaal, omdat in veel landen er niet systematisch gescreend wordt. Vanuit mensenrechtenperspectief horen deze mensen niet thuis in een gevangenis. Alternatieven in de zin van klinische en ambulante therapeutische- en forensisch-psychiatrische voorzieningen zijn er in veel van de ons omringende landen niet of nauwelijks. Van adequate behandeling kan daar dan ook geen sprake zijn. In Nederland is het zogenaamde grensverkeer tussen justitie en de ggz de laatste decennia steeds beter op gang gekomen, waardoor ernstig psychisch gestoorde delinquenten op tal van strafrechtelijke en civielrechtelijke titels in een

meer voor hen geëigende behandelomgeving geplaatst kunnen worden. Dit laat onverlet dat in de penitentiaire inrichtingen de gezondheidsklachten groot zijn; niemand zit er rustig zijn tijd uit. Meer dan 75% heeft depressieve klachten, zeventig procent heeft stressklachten, het aantal suicides is m.i. onaanvaardbaar hoog, vijf procent is psychotisch, zeventien procent lijdt aan een stemmingsstoornis, elf procent aan een angststoornis. Eén op de twee gedetineerden heeft een ernstige antisociale persoonlijkheidsstoornis, één op de drie is daarnaast verslaafd aan harddrugs. Psychopaten, die in de normale bevolking op één procent worden geschat, zijn in de penitentiaire inrichtingen oververtegenwoordigd. Ondanks alle vooroordelen hierover is nooit bewezen dat psychopathie (hier als levenslange diagnose) gevaarlijk en onbehandelbaar is.

Mijn stelling is: iedere gedetineerde moet bij binnenkomst in detentie, en daarna periodiek herhaald, systematisch medisch-psychiatrisch gescreend worden volgens een gestandaardiseerde methode en zo nodig adequate zorg en behandeling krijgen, vergelijkbaar met het niveau dat voor de mensen in de samenleving gebruikelijk is.

Zonder wezenlijke verdieping in de primitieve kern van het straffen en de gevangenisstraf, de tenuitvoerlegging in de gevangenissen, oorzaken van delinquent gedrag, agressie en gewetenloosheid, ontstaat er geen wetenschappelijk gefundeerde aanpak van dit maatschappelijk probleem en geen hoop op een beter functionerend gevangeniswezen. In dat gevangeniswezen is weinig hoop te ontdekken.

Recidivevermindering en nazorg

W. Pattje*

Deze bijdrage gaat over nazorg, nazorg aan ex-gedetineerde burgers. Het bieden van nazorg heeft als doel om er voor te zorgen dat gedetineerden, op het moment dat ze uit de gevangenis komen, niet weer meteen of iets later terugvallen in de criminaliteit. Nazorg dient dus de terugdringing van recidive. Nazorg bieden we met het oog op een veiliger samenleving.

De meeste mensen denken dat de Reclassering gedetineerden begeleidt na detentie. Ze denken dus dat de Reclassering nazorg biedt. Dat is een misverstand. Nazorg was een reclasseringstaak tot 2005. Maar in 2005 besloot de toenmalige Minister van Justitie de heer Donner, dat de Reclassering alleen zou moeten worden ingezet voor het toezicht op de naleving van justitiële voorwaarden. Die taakconcentratie van de Reclassering was aangekondigd in de nota “Naar een veiliger samenleving” uit 2002.

De zorg voor gedetineerden na detentie werd overgelaten aan (en kwam op kosten van) de gemeenten. Nu kun je gemeenten niet bozer krijgen dan met een nieuwe taakopdracht, zonder daarvoor extra geld ter beschikking te stellen. Gemeenten stonden in 2005 dan ook pal tegenover de minister. Maar minister Donner gaf geen krimp. Zijn redenering was simpel: “Gemeenten krijgen er eigenlijk helemaal geen nieuwe taak bij. Ex-gedetineerden zijn vrije burgers in een vrije samenleving. Waarom zou het Ministerie van Justitie daar bemoeienis mee hebben? De coördinatie van zorg voor burgers met (meervoudige) problemen was altijd al een gemeentelijke taak. En bovendien: het is ook nog welbegrepen eigen belang. Als ex-gedetineerden weer terugvallen in de criminaliteit, dan hebben uitgerekend gemeenten daar last van. Dáár wordt de rottigheid uitgehaald. Dáár vindt de overlast plaats. Dus als er één overheidslaag

* Implementatieadviseur bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten

is die baat heeft bij goede nazorg, dan is het wel de overheidslaag van gemeenten.” Gemeenten hebben zich een jaar of twee tegen deze redenering verzet. Maar zonder resultaat. De minister bleef vasthoudend: er komt geen extra geld. En gemeenten, de grote gemeenten voorop, gingen geleidelijk aan inzien dat de kern van de redenering van de Minister wel klopte. En vanaf 2007 zien we dat gemeenten in grote getale serieus werk gaan maken van de nazorg.

Niet alleen gemeenten hebben een verantwoordelijkheid voor nazorg. Ook het Gevangeniswezen rekent het tot zijn taak om gedetineerden goed voor te bereiden op de terugkeer in de samenleving. En toen steeds meer gemeenten zich verantwoordelijk gingen voelen voor de nazorg, ontstond er ook steeds meer discussie over wie nu eigenlijk welke taak had.

In 2008 zijn de Vereniging van Nederlandse Gemeenten(VNG), het Ministerie van Justitie, het Gevangeniswezen en een aantal landelijke koepelorganisaties (waaronder de vereniging van woningcorporaties(Aedes) en Geestelijke Gezondheidszorg Nederland(GGZ)) begonnen om de verschillende taken en verantwoordelijkheden in kaart te brengen. Dat heeft in juli 2009 geleid tot de ondertekening van het Samenwerkingsmodel Nazorg Ex-gedetineerde Burgers door de voorzitter van de VNG, mevrouw Jorritsma en de Staatssecretaris van Justitie, mevrouw Albayrak. In dat Samenwerkingsmodel ligt vast wat de taak is van het Gevangeniswezen, wat de (coördinerende) taak is van de gemeenten en hoe ze met elkaar en met de voor nazorg noodzakelijke ketenpartners, communiceren en informatie uitwisselen.

De VNG heeft mij gevraagd gemeenten te helpen bij en te adviseren over de implementatie van de afspraken uit het Samenwerkingsmodel. Ik houd mij vooral bezig met het adviseren van grotere centrumgemeenten met het oog op het maken van regionale afspraken over nazorg. Centrumgemeenten zouden, op basis van de afspraken tussen VNG en Justitie, in regionaal verband afspraken moeten maken met andere gemeenten, met de voor hen belangrijkste Penitentiaire Inrichtingen en met de regionale maatschappelijke organisaties die

onderdelen van de nazorg leveren. Als alle 431 gemeenten apart afspraken moeten maken met de ketenpartners zoals Penitentiaire Inrichtingen en de maatschappelijke organisaties, dan zien die ketenpartners al gauw door de bomen het bos niet meer. Als die afspraken in pak weg veertig tot vijftig regio's zouden kunnen worden gemaakt, wordt het gehele nazorgproces overzichtelijker. De implementatieadviseur nazorg ex-gedetineerden heeft dus vooral tot taak om die regionale verbanden tot stand te brengen.

Het principe van de nazorg, is eigenlijk vrij eenvoudig. Je probeert de ex-gedetineerde een stabiele situatie te verschaffen op vier leefgebieden en je zorgt ervoor dat hij (meer dan 93% van de gedetineerden is man), als hij legaal in dit land verblijft, een geldig identiteitsbewijs heeft. Die vier leefgebieden zijn huisvesting, dagbesteding, financiën en zorg. Dat laatste kan van alles zijn, maar in veel gevallen gaat het om geestelijke gezondheidszorg, dan wel verslavingszorg en vaak in een combinatie met maatschappelijk werk. Behalve met de afdeling bevolking (voor het identiteitsbewijs) en de Sociale Dienst heeft de gemeente dus ook de medewerking nodig van woningcorporaties, Regionale Instellingen voor Begeleid Wonen(RIBW) en Maatschappelijke Opvang en van de zorgaanbieders in de regio. De verantwoordelijkheid van de gemeente is dus niet zozeer om zelf alle nazorg te leveren. Het is vooral de taak van de gemeente om de voorwaarden te creëren waardoor andere organisaties in samenwerking met gemeentelijke diensten in staat zijn in ieder individueel geval de noodzakelijke nazorg te bieden en wel in een naadloze afstemming op elkaar. En met name dat laatste is een grote kunst.

Het succes van nazorg zit vooral in de snelheid waarmee nazorg geboden kan worden, direct aansluitend op de detentie. Uit WODC-onderzoek (maar ook uit talloze buitenlandse studies) blijkt dat de recidivekans aanzienlijk afneemt als iemand tijdens de eerste 72 uur na terugkeer uit detentie niet weer in de criminaliteit verzeild raakt. De eerste opgave van de nazorg is dan ook te zorgen dat alle noodzakelijke nazorgvoorzieningen al direct de eerste 72 uur adequaat

geleverd kunnen worden. Dat lukt alleen maar als je tijdens detentie al kunt beginnen met de voorbereidingen voor die nazorg. Daarom is de informatie-uitwisseling tussen gemeente en Gevangeniswezen over de leefomstandigheden van de gedetineerde ook zo cruciaal voor de nazorg.

Bij het bieden van nazorg hebben de gemeenten met het Ministerie van Justitie afgesproken dat zowel het Gevangeniswezen als de gemeenten uitgaan van de zogenaamde levensloopbenadering. Dat komt er in het kort op neer dat je bij de nazorg na detentie zoveel mogelijk probeert aan te sluiten bij alles wat voor detentie in het leven van de gedetineerde al enigszins stabiel was of wat met wat hulp van derden gemakkelijk stabiel zou kunnen worden.

Daarmee kom ik op mijn belangrijkste stelling, zo u wilt paradox: detentie is in zichzelf een factor die de nazorg zo niet belemmert dan toch op z'n minst ernstig compliceert. Dat komt omdat detentie zorgt voor een instabiliteit veroorzakende discontinuïteit in het leven van de ex-gedeteneerde. Voor alle duidelijkheid zeg ik er maar even bij, dat dit *niet* een stelling is van de VNG, maar van mij persoonlijk. En mogelijk ter geruststelling: ik ben van huis uit geen jurist. Ik heb aan deze prachtige universiteit in 1976 mijn studie in de scheikunde afgerond.

Detentie leidt vaak tot het verlies van een aantal zaken: vaak raakt de gedetineerde zijn woning kwijt, dat geldt ook voor zijn baan en als er niet heel adequaat wordt gehandeld lopen z'n schulden tijdens detentie ook nog eens (aanzienlijk) op. Misschien nog wel het ergste is de onderbreking van eventuele, vóór de detentie reeds bestaande psychische of psychiatrische zorg. Dan is de kans groot dat die zorg tijdens detentie een andere invulling krijgt, een ander programma met andere behandelaars en dat er na detentie weer sprake is van een discontinuïteit, niet in de laatste plaats als gevolg van een gebrekkige overdracht tussen de verschillende zorgorganisaties.

Al die gevolgen van detentie leiden tot een instabiliteit die in de nazorg weer te niet moet worden gedaan. Hoe kleiner die instabiliteit kan blijven, hoe beter het is voor de mogelijkheden om effectieve nazorg te bieden en zo tenminste een serieuze poging te doen de recidive te verminderen.

De gemiddelde duur van de detentie is laag. Hoewel de Nederlandse rechters ten opzichte van hun West-Europese collega's vrij streng straffen (in tegenstelling tot wat sommige politieke partijen ons proberen wijs te maken) is de gemiddelde duur van de detentie vrij kort. De helft van de detenties in 2009 was zelfs korter dan één maand. In totaal zeventig procent van de gedetineerden was na drie maanden weer buiten de poort van de gevangenis. En voor de goede orde: hebben we het in 2009 over ongeveer tweeëndertigduizend detenties. En ook dat aantal loopt overigens al jaren terug, alweer in tegenstelling tot wat sommige politieke partijen ons proberen wijs te maken. Nederland wordt steeds veiliger. Maar dit terzijde.

De nazorg heeft 'last' van detentie, hoe paradoxaal die stelling ook is. Als het gaat om de gevangenisstraf van de toekomst zou ik, met het oog op een grotere kans om recidive met succes terug te dringen, toe willen naar een systeem waarin gevangenisstraf zoveel mogelijk wordt voorkomen.

Deze stelling zal ik verder nuanceren en uitwerken.

Eerst de nuance. Gevangenisstraf is niet alleen maar slecht voor de gedetineerde of de samenleving. De criminoloog Peter Nelissen heeft voor de Veiligheidshuizen in Zuid-Limburg een uitgebreide studie gemaakt van detentie, nazorg en het functioneren van Veiligheidshuizen daarbinnen.¹ Één van zijn opmerkelijke conclusies is (behalve dat iedere in nazorg geïnvesteerde euro, ruim twee euro oplevert aan maatschappelijk rendement) dat gevangenisstraf doorgaans zorgt voor rust in het vaak zeer hectische en chaotische

¹ P.Ph. Nelissen, *Vastpakken en niet meer loslaten. Een onderzoek naar de werkwijze en effectiviteit van zes Limburgse Veiligheidshuizen*, Maastricht 2010

leven van de doelgroep van (veel) recidiverende kleine criminelen. De gedetineerde hoeft zich geen zorgen te maken waar hij zal slapen, hoe hij aan geld komt, hoe hij z'n schuldeisers kan ontlopen. Er is een ijzeren dagritme en hij heeft tijd. Hij heeft tijd om na te denken. En zeker voor de groep van gedetineerden die het vermogen heeft tot een zekere mate van reflectie, is de combinatie van orde, rust en tijd vaak aanleiding om na te denken over de vraag of hij zo verder wil, of dat deze keer het aanbod van de nazorg toch maar eens met beide handen zal worden aangegrepen. Detentie functioneert ook als middel tot contemplatie.

Bij mijn oordeel over detentie in termen van “goed of slecht voor de samenleving” heb ik het element van vergelding buiten beschouwing gelaten. Ik vind het een buitengewoon lastig dilemma om de ‘voordelen’ van vergelding af te wegen tegen de ‘nadelen’ die detentie onmiskenbaar ook met zich meebrengt. Met die nadelen doel ik vooral op de grotere maatschappelijke onveiligheid die ontstaat doordat - als een niet te vermijden gevolg detentie - de belangrijkste gebieden in het leven van een gedetineerde worden gedestabiliseerd. Voeg daarbij dat er geen wettelijk verplichtend kader is voor de medewerking van de gedetineerde aan het nazorgprogramma en de essentie van mijn betoog zal u duidelijk zijn: detentie maakt meer kapot dan ons lief is.

Daarmee kom ik, afrondend, op het tweede deel van mijn stelling: er is een zeer goed te bewandelen weg die leidt naar minder detentie en naar effectievere nazorg. Zo even vertelde ik u dat zeventig procent van de detenties korter duurt dan drie maanden. Als we zouden afspreken dat een gevangenisstraf korter dan drie maanden altijd resulteert in een voorwaardelijke gevangenisstraf, waarbij standaard als een van de voorwaarden geldt dat de gestrafte volledig moet meewerken aan het nazorgprogramma, dan slaan we twee vliegen in één klap. Veel minder detenties (dus ook een grote besparing in geld, geen gekke bijvangst voor een kabinet dat op zoek is naar miljarden), veel minder discontinuïteit en bovendien een stok achter de deur om de veroordeelde mee te laten werken en zich te onderwerpen aan het hem aangeboden nazorgprogramma.

Daar hoort natuurlijk iets bij, want we zijn Gekke Henkie niet: als de veroordeelde binnen een zekere tijd toch weer in de fout gaat, een misdrijf pleegt en veroordeeld wordt, dan zijn we streng. Misschien is er nog één herkansing, maar bij de derde keer heeft de Officier van Justitie even geen clementie meer. Bij de derde veroordeling binnen een bepaalde termijn (zeg vijf jaar) eist hij in mijn voorstel, binnen het geldende juridische kader, de maximale straf.

Mijn nazorgactiviteiten voer ik uit in opdracht van de VNG. Maar met deze visie op detentie en de gevangenisstraf van de toekomst heeft de VNG niets te maken. Ik heb mijn stellingen niet aan de VNG voorgelegd. De stellingen zijn van de Groningse chemicus Wicher Pattje. Ze zijn gebaseerd op mijn ervaringen als implementatieadviseur Nazorg voor de VNG en daarvoor als projectleider nazorg voor jeugdige delinquenten op het ministerie van Justitie. Ik heb er misschien wel niet voor doorgeleerd, maar ik heb inmiddels lang genoeg rondgelopen in de wereld van de nazorg en recidivevermindering om een scherp beeld te hebben van wat werkt en wat niet werkt. Ik hoop dat ik hiermee een zinvolle bijdrage heb geleverd aan de discussie. Ik dank u voor uw aandacht.

De rechter en de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf

J.P.Balkema^{*}

Een aantal keer per jaar zet de Dienst Justitiële Inrichtingen(DJI) haar deuren open. Dat wil zeggen, de buitendeuren van penitentiare, tbs- en justitiële jeugdinrichtingen gaan open voor het publiek. Voor dit soort “open dagen” is de belangstelling onder de bevolking erg groot. Ik las onlangs dat voor een bepaalde inrichting een voorintekening gold en dat die inrichting binnen een paar uur was overtekend. Dat woord past meer bij een popconcert dan bij een gevangenis. Strafrecht is populair. Niet alleen de opsporing en de berechting maar ook de tenuitvoerlegging heeft de belangstelling van het grote publiek. Het is begrijpelijk dat de functionarissen van DJI willen tonen wat zij doen. Zij zullen daarbij de nadruk willen leggen op de humaniteit van hun werk en op de faciliteiten die zij tot hun beschikking hebben.

Mijn leermeester, de Groningse hoogleraar strafrecht Van Veen, die gepromoveerd was op het onderwerp van de generale preventie, bekeek het verschijnsel van dit soort open dagen met de nodige scepsis. Juist de onbekendheid met de inhoud van de detentie zou mede de afschrikking bepalen die van de penitentiare inrichting uit moest gaan. Onbekend maakt onbemind. Van Veen was anderzijds een warm voorstander van het initiatief om de gevangenisdeuren te openen voor studenten om te komen tot een gespreksgroep met gedetineerden. Voor aankomende juristen, die later rechter, advocaat of officier van justitie zouden kunnen worden, was het goed om direct, indringend en informeel met het gevangeniswezen in aanraking te komen en met gedetineerden te spreken. Niet om een eindoordeel over de tenuitvoerlegging te krijgen maar om begrip te krijgen voor de

^{*} Raadsheer in de Hoge Raad

nuanceringen die gemaakt kunnen worden bij het ondergaan van vrijheidsbeneming.

In Norgerhaven heeft die groep in de loop van de tijd mijn naam gekregen maar de eerlijkheid die het moet winnen van de ijdelheid, gebiedt mij te zeggen dat mijn collega G.J. Fleers deze groep heeft opgezet. Ik ben hem opgevolgd en kijk vol vreugde terug op een groot aantal jaren waarin ik met veel plezier studenten op maandagavond naar Veenhuizen heb mogen begeleiden. Dat die gespreksgroep kon floreren was in belangrijke mate ook te danken aan de directeur van Norgerhaven Jaap Nijborg en zijn opvolger Klaas van Tuinen.

Van een aantal van die studenten die in mijn tijd meededen, weet ik dat zij later rechter, officier van justitie of advocaat zijn geworden. Hebben zij in hun beroepsleven dan iets gehad aan de kennis en de ervaringen die zij in de gespreksgroep hebben opgedaan? Die vraag durf ik niet te beantwoorden. Voor degenen die strafrechter zijn geworden, is het de vraag, en dat is het onderwerp waar ik vandaag iets over mag zeggen. Of zij als rechter met de kennis en ervaring die zij hebben opgedaan, iets over de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf te zeggen hebben. Het antwoord op die vraag is eigenlijk heel simpel: niets of bijna niets.

De strafrechter bepaalt soort, maat en duur van de straf en heeft naar het huidige recht geen of nauwelijks invloed op de wijze waarop inhoud wordt gegeven aan de executie van dat vonnis. Dat geldt voor alle straffen maar in het bijzonder voor de vrijheidsbenemende straf. De bevoegdheid de straf in te vullen, berust bij de administratie. De enige, en dan ook nog informele vorm van invloed die de strafrechter kan laten gelden, is het geven van een advies in zijn vonnis. De status van dat advies, de wet noemt de mogelijkheid niet, is overigens niet helder. Dat zal de rechter niet prikkelen vaak advies te geven.

Als ik zeg dat de wet het advies niet kent, jok ik een beetje. Ik bedoel te zeggen dat het Wetboek van Strafvordering de mogelijkheid niet noemt bij de bepalingen over de inhoud van het strafvonnis. Art. 15,

vierde lid, Penitentiaire beginselenwet (Pbw) noemt wel de mogelijkheid dat de rechter een aanwijzing (misschien wel een term die meer gewicht heeft dan het woord advies) voor de tenuitvoerlegging geeft. Uit de wetsgeschiedenis blijkt niet aan wat voor gevallen de wetgever gedacht heeft. De selectiefunctionaris die beslist over de plaats van tenuitvoerlegging is in zoverre gebonden aan de aanwijzing dat hij moet motiveren waarom de aanwijzing niet gevolgd wordt. Maar kan en mag de aanwijzing verder strekken dan de plaats van tenuitvoerlegging? De wetgever geeft daarover geen duidelijkheid. De praktijk leert overigens dat de rechter niet of nauwelijks adviseert of de door de Pbw geopende weg wil volgen.

Dat het rechterlijk advies betekenis heeft, mag overigens blijken uit de (inmiddels vervallen) ministeriële circulaire voor de elektronische detentie. Elektronische detentie mag niet worden toegepast als de rechter adviseert/aanwijst de veroordeelde daadwerkelijk vrijheidsbeneming te laten ondergaan. Maar dan hield het advies in dat ook werkelijk moest gebeuren wat de rechter zelf gezegd heeft.

De inmiddels in afwachting van een wettelijke regeling afgeschafte elektronische detentie geeft in mijn ogen wel een mogelijkheid voor rechterlijke invloed op de tenuitvoerlegging. De wetgever beoogt een straf van thuisdetentie in te voeren. Een dergelijke straf zal de rechter - denk en verwacht ik - slechts opleggen als duidelijk is dat de verdachte die vorm van executie aankan. Dan moet er of voorlichting over de verdachte zijn of de verdachte moet ter zitting verschijnen. Aan beide voorwaarden wordt bij de berechting van zaken die leiden tot een korte vrijheidsstraf veelal niet voldaan. Dat zal betekenen dat de rechter die nieuwe straf in waarschijnlijk minder gevallen zal gaan opleggen dan thans elektronische detentie wordt toegepast. Dat zou jammer zijn nu onderzoek leert dat elektronische detentie zo veel positieve effecten heeft. Daarom vraag ik me af of de wetgever niet zou kunnen volstaan met het in de wet opnemen van de mogelijkheid dat de rechter de administratie machtigt de vrijheidsstraf anders dan door vrijheidsbeneming ten uitvoer te leggen. De tot voor kort bestaande praktijk zou dan voortgezet kunnen worden met als extra

accent dat de rechter een rol gaat spelen bij de vraag of de korte straf thuis of in de gevangenis uitgezeten moet worden.

Dat de rechter thans geen invloed op de executie heeft, wil niet zeggen dat er geen discussie is geweest over de vraag of de rechter die invloed niet zou moeten hebben. Sinds het midden van de vorige eeuw wordt de discussie daarover uitdrukkelijk maar ook van tijd tot tijd gevoerd. Het onderwerp is door studenten, zeker in de tijd dat ik nog aan de Groningse faculteit verbonden was, vaak als onderwerp voor een scriptie gekozen. Zo heeft mw. Van Hattum indertijd haar studie afgesloten met een scriptie over de executierechter, een studie waarin een pleidooi gevoerd werd voor meer rechterlijke invloed.

In verband met deze discussie wijst Bleichrodt, tot voor kort bijzonder hoogleraar Penologie en Sanctierecht aan de Rijksuniversiteit Groningen, erop dat de rechter in de straftoemeting, en de administratie in de invulling van de executie, ruime bevoegdheden hebben. Hij stelt dat ons sanctiestelsel is gebaseerd op vertrouwen in de goede taakuitoefening van de verschillende actoren in de strafrechtspleging. Bij dat vertrouwen hoort enerzijds dat de ruimte die rechter en administratie hebben gekregen, worden gebruikt in overeenstemming met de bedoeling van de wetgever respectievelijk de rechter. Maar anderzijds dat een enkele ongelukkige beslissing niet moet leiden tot het opzeggen van dat vertrouwen. In de discussie zijn twee redenen voor invloed voor de rechter aan te wijzen. In de eerste plaats is dat de differentiatie van het gevangeniswezen. In de tweede plaats is het de wens van de rechter om in het kader van de tenuitvoerlegging hulpverlening aan de veroordeelde mogelijk te maken. Beide redenen verdienen onze aandacht.

Allereerst de differentiatie. Na de uniforme wijze van de tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf middels de celstraf, kwam met de Beginselenwet gevangeniswezen van 1953 de differentiatie van gevangenen en de daarbij behorende selectie van gedetineerden. De wet wilde de mogelijkheid bieden voor speciale groepen van gedetineerden speciale regimens te ontwerpen. Het

voorstel van die differentiatie leidde tot een vooral juridisch debat, of moet ik zeggen een echt juristen-debat, over de vraag of differentiatie in de tenuitvoerlegging ook invloed had op de zwaarte van de straf en om die reden de rechter daarin een beslissende stem zou moeten hebben. De practici hebben dat debat uiteindelijk 'gewonnen'. Gelet op de stand van het gevangeniswezen en de differentiatie van inrichtingen was het misschien wel een wat te précieux debat. We klagen nu wel eens dat er te weinig juristen in de Tweede Kamer zitten, misschien zaten er toen wel te veel in. Een feit blijft wel dat als de differentiatie van het gevangeniswezen echt inhoud krijgt, er reden is en er ruimte moet zijn om dat debat opnieuw te voeren.

Zestig jaar geleden stond het moderne gevangeniswezen nog zo in de kinderschoenen dat het debat vooral principieel maar wat voorbarig was. De stand van zaken van dit moment noodzaakt in het geheel niet meer voor dat debat. Ik zou voor het huidige gevangeniswezen de stelling aandurven dat er van differentiatie niet of nauwelijks sprake meer is. Dat betekent niet dat er geen verschillen meer tussen de inrichtingen bestaan maar die verschillen betreffen niet de regiems met het oog op de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving. Vergeleken met de Beginselenwet 1951 differentieert de Penitentiaire beginselenwet 1999 - en dat is een teken des tijds - meer op de mate van beveiliging dan op de resocialisatie. Er zijn thans meer op correctie gerichte regiems (de beperkt gemeenschapsgeschikte en de extra beveiligde inrichting), er zijn regiems die door het feit waarvoor de veroordeling plaatsvond, worden bepaald (de terroristenafdeling), er zijn inrichtingen voor psychiatrische opvang. De modernisering van het gevangeniswezen houdt in dat de hulpverlening geïndividualiseerd wordt aangeboden en niet meer in regiems zoals in de inmiddels afgeschafte jongvolwassenenafdeling (jovo) en de verslaafden - begeleidingsafdeling (vba). Voor de resocialisatie worden individuele trajecten uitgezet en geen regiems bedacht.

In de tweede plaats kan de behoefte bij de rechter bestaan om waar mogelijk inhoud te geven aan de speciale preventie. Dat betekent dat de rechter een kader wil bieden waarbinnen hulpverlening aan de

veroordeelde kan plaatsvinden. Daarbij moet het volgende worden vooropgesteld. Wil hulpverlening enige inhoud hebben, met andere woorden wil wezenlijke problematiek van de veroordeelde aangepakt kunnen worden, dan moet daar de nodige tijd voor uitgetrokken worden. Dat maakt de korte gevangenisstraf ongeschikt voor op gedragsverandering gerichte hulpverlening. Nu de voorlopige hechtenis niet gebruikt wordt voor het starten van de voor individuele hulpverlening noodzakelijke voorbereidingen, zal die hulpverlening alleen bij de langere gevangenisstraf aan de orde kunnen zijn.

De geschiedenis kent een voorbeeld van rechterlijke invloed in dezen. Het betreft de Zutphense jeugdgevangenis. Die beoogde jeugdigen een beroepsopleiding te geven. De rechter kon nu bepalen dat bij detentie van meer dan acht maanden de tenuitvoerlegging in Zutphen moest plaatsvinden. Dat kan leiden tot een rechterlijk dilemma indien de ernst van het feit dat maximum niet toelaat en de persoon van de dader schreeuwt om het verlenen van steun. Moet die dader dan tegen de goede bedoelingen van de rechter beschermd worden? De wetgever heeft de mogelijkheid van een executieopdracht geschrapt en later heeft de administratie de beroepsopleiding afgeschaft.

De ernst van het feit zit de rechter ook, maar op een andere wijze, in de weg en wel bij de veelplegers. Om iets te doen aan verslavingsgedrag is een vrijheidsbeneming van een behoorlijke duur noodzakelijk maar de ernst van de feiten waarvoor vervolgd wordt, laat ondanks dat sprake is van (veelvuldige) recidive, veelal niet toe dat een straf wordt opgelegd van een duur dat in het kader daarvan uitvoering kan worden gegeven aan een hulpverleningsplan. Dat dilemma is door de wetgever aangepakt en opgelost, al is dat de wetgever op de nodige kritiek komen te staan, door de invoering van de ingrijpende maatregel ISD.

De keuze tussen helpen en straffen is geen eenvoudige. Directe invloed van de rechter op de tenuitvoerlegging is er eigenlijk dus niet. Wel wil ik aandacht vragen voor een mogelijke maar minder directe invloed van de rechter. Bij de herinvoering van de voorwaardelijke

invrijheidstelling (V.I.) heeft de wetgever bepaald dat V.I. niet mogelijk is indien de rechter een gedeelte van de straf voorwaardelijk oplegt. Deze bepaling is ingegeven door de wens verwarring tussen de proeftijd van de voorwaardelijke veroordeling en de proeftijd van de V.I. te vermijden. De bepaling betekent dat als de rechter een voorwaardelijke straf oplegt, het gehele onvoorwaardelijke gedeelte van de straf ten uitvoer gelegd moet worden. Legt de rechter geen voorwaardelijke straf op dan kan de administratie over die straf V.I. verlenen.

Het uitgangspunt voor deze regeling moet positief beoordeeld worden. Een probleem doet zich voor als een voorwaarde die niet in direct verband staat met hulpverlening wordt opgelegd. Ook dan is de hiervoor genoemde regeling onverkort van toepassing. Wat daarvan zij, de wetgever propageert thans, waar ook het hulpverleningsinstrumentarium van de rechter als van de administratie hetzelfde is, dat de rechter bij de hulpverlening het voortouw kan nemen. Het ontwikkelen van een op terugdringen van recidive gericht hulpverleningsplan wordt niet overgelaten aan het gevangeniswezen maar de lijnen daarvoor worden uitgezet in het rechterlijk vonnis. Dan is het de vraag of dat vonnis niet moet worden gezien als een 'opdracht' aan het gevangeniswezen om die hulpverlening die in het kader van de bijzondere voorwaarden plaats zal vinden, voor te bereiden. Dat zou kunnen betekenen dat eerder en intensiever tijdens de tenuitvoerlegging van de straf moet worden begonnen met de voorbereiding op de naleving van die voorwaarden. Nu gelden voor de straf waarover V.I. wordt verleend en voor de straf waarover geen V.I. wordt verleend dezelfde termijnen voor plaatsing in meer open detentievormen en in het penitentiair programma. Is er reden die termijnen gelijk te houden voor de gevallen waarin de rechter zo uitdrukkelijk kiest voor hulpverlening en de gevallen waarin die keuze niet gemaakt wordt. Als de vraag zo gesteld wordt, zal duidelijk zijn hoe ik de vraag wil beantwoorden. Het feit dat de rechter aan een gevangenisstraf van langere duur gedragsvoorwaarden verbindt, moet de administratie aanmoedigen, ook al blijft die daarbij afhankelijk van de motivatie van de veroordeelde en kunnen de omstandigheden in de

loop van de tijd veranderen, om de basis te leggen voor het welslagen van de voorwaardelijke straf. Een dergelijk vonnis impliceert geen advies maar is een opdracht.

De strafrechter heeft het druk. Misschien heeft de strafrechter het wel te druk om zich al te zeer met de tenuitvoerlegging bezig te houden. Een Utrechts onderzoek van een aantal jaren geleden laat zien dat de rechter niet veel weet van het sociaalwetenschappelijk onderzoek over het nut en het effect van straffen. Betrokkenheid van de rechter bij de tenuitvoerlegging zou wat mij betreft een eerste stap zijn om aan dit gebrek, als we het als zodanig zouden willen kwalificeren, tegemoet te komen. Studenten die deelnemen aan gespreksgroepen met gedetineerden zetten een eerste en belangrijke stap op die weg.

Straffen, hoe doe je dat?

J.J.H.M. van Gennip^{*}

Straffen, hoe doe je dat? Over die vraag buigen wij ons vandaag en ik denk dat het een relevante en actuele vraag is. Reclassering Nederland levert een deskundige en betrouwbare bijdrage aan het antwoord. Onze visie op dit onderwerp is gebaseerd op bijna tweehonderd jaar praktijkervaring. In 1823 gingen de geestelijk vaders van de reclassering in Nederland aan de slag met gedetineerden, onder meer in deze contreien, in de gevangenis in Veenhuizen. Die mensen van het eerste uur, dat waren vrijwilligers en zij hadden zich verenigd in het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen. De oprichters hadden het idee dat gevangenisstraf niet de beoogde werking had. Dat je meer moest doen om mensen op het rechte pad te krijgen. En ik citeer uit de oprichtingsakte:

'Het is jammerlijk gesteld met den zedelijken toestand dier ongelukkigen, welke, wegens gepleegde misdrijven, tot eene gevangenisstraf van een of meerdere jaren zijn veroordeeld. In stede van, bij derzelver loslating, beter te zijn, en het kwade te hebben afgeleerd, verlaten zij niet zelden het gevangenhuis slechter dan zij hetzelfde betraden; verlaten zij het, om er spoedig weder in terug te keeren.'

Wellicht een mooi citaat om aan het Regeerakkoord toe te voegen.

Ik denk dat wij als Reclassering Nederland niet alleen een deskundig maar ook een betrouwbaar antwoord op de centrale vraag van vandaag – wat is een effectieve straf? - kunnen geven. Niet alleen vanuit de praktijkervaring die wij sinds het jaar van onze oprichting, 1823,

^{*} Algemeen directeur van Reclassering Nederland

hebben opgedaan. Het antwoord is óók relevant omdat onze visie op effectief straffen en onze werkwijzen de laatste jaren door steeds meer onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek wordt onderbouwd.

Terug naar vandaag en het vraagstuk dat hier ter discussie staat. ‘Moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?’ Die vraag is op dit moment extra actueel omdat de politiek zich er ook mee bemoeit. Het antwoord dat het aanstaande kabinet in deze kwestie geeft is, kort samengevat: ‘strenger straffen’. De regering Rutte-Verhagen heeft plannen voor minimumstraffen, het beperken van tbs-verloven en ze morrelt aan de werkstraffen. ‘Dát geeft de burger moed’, hopen ze in Den Haag.

Deze roep om strenger te straffen komt voort uit maatschappelijke onrust. Onderbuikgevoelens, zoals sommige mensen dat noemen. Welnu, ik kan u verzekeren ik beschik zelf gelukkig ook over een onderbuik en ik kan me uitstekend in dit soort gevoelens inleven. Natuurlijk ontstaat er onder burgers verontwaardiging, onbegrip en een drang tot vergelding, bijvoorbeeld wanneer een pedoseksueel zich aan een kind vergrijpt. Natuurlijk is er schrik en bezorgdheid als die pedoseksueel terugkomt uit de gevangenis en weer in zijn oude buurt of stad wil gaan wonen. Vanuit emotie klinkt dan de roep om vergelding, strengere straffen of het opleggen van een gebiedsverbod aan een ex-gedetineerde.

Maar beleid kun je beter niet vanuit de onderbuik maken. Laten we ook ons verstand gebruiken en kijken naar de feiten en de cijfers zoals die uit de praktijk en vanuit de wetenschap tot ons komen. Daaruit blijkt al jaren dat repressie alleen niet werkt. Uitsluiting van dit soort mensen werkt juist recidiveverhogend. Het verzwaren van repressieve maatregelen ten koste van andere maatregelen werkt averechts. Het geeft (een gevoel van) schijnveiligheid. Een jaartje extra in de bak gaat een dader zeker niet afhouden van nieuw crimineel gedrag. Integendeel, in de bak wordt niemand beter. Of zoals een bekend spreekwoord zegt: ‘In de bak leer je het vak’. Dat wisten ze in 1823 al,

zoals ik u daarnet heb voorgelezen. Bovendien, er komt een dag dat de veroordeelde weer op straat staat. Wat dan?

Ik kan u vertellen wat wel werkt. Wat wel werkt is toezicht. Zeker als er risico's op recidive aanwezig zijn. Wat wel werkt is tijdens het toezicht inzetten op gedragsverandering, met de stok achter de deur van sancties, zo nodig detentie. Ook het beperken van tbs-verloven, zoals Rutte en Verhagen voorstellen, gaat recidive niet tegen, kan ik u verzekeren. Wat wel werkt is mensen controleren en motiveren. Controleren of ze zich houden aan de opgelegde voorwaarden en tegelijkertijd kansen bieden. Wat wel werkt is bijvoorbeeld schuldsanering en kansen geven op scholing, op werk, een zinvolle dagbesteding. En daar zeg ik meteen weer bij: er moet een stok achter de deur zijn. Dus wie de kansen niet pakt of zich niet aan de afspraken houdt, die gaat zo nodig achter de tralies.

De aanpak die ik u net schetste, zorgt er daadwerkelijk voor dat we een substantieel aantal mensen uit de criminaliteit krijgen en houden. Dus we zouden moeten zeggen: niet strenger straffen, maar slimmer straffen. Slim straffen dus, en de vraag is: hoe doe je dat precies? Het antwoord luidt wederom dat je naast vergelding moet werken met een combinatie van controle en begeleiding gericht op gedragsverandering. Dat betekent dus aan de ene kant de risico's op herhaling van crimineel gedrag beheersen en aan de andere kant de dader of verdachte motiveren en begeleiden om maatschappelijk aanvaardbaar gedrag te gaan vertonen. Dit alles moet ingebed zijn in een juridisch kader en ik zal u dadelijk uitleggen wat dat betekent.

Laten we eerst even kijken waar de reclassering op het toneel verschijnt in het strafproces. Wij komen al in beeld als de politie verdachten heeft aangehouden en ze in voorarrest zitten. Al in dit stadium kunnen we goed werk verrichten. We hebben de *know how* en de mensen in huis om in korte tijd een risicoprofiel op te stellen en officieren en rechters deskundig te adviseren. We analyseren de risico's op recidive, de criminogene factoren en de responsiviteit van de betrokkenen. En ik wil nog eens benadrukken, iedere aanpak die

we adviseren is altijd een combinatie van risicobeheersing en gedragsverandering en met de nodige (juridische) stok achter de deur. De kracht van het reclasseringstoezicht - en tevens het belangrijkste verschil met reguliere hulpverlening - is dat ons toezicht altijd bestaat uit een combinatie van twee factoren: controle en begeleiding. Vrijwel nooit uitsluitend begeleiding en vrijwel nooit uitsluitend controle. Het juiste evenwicht tussen deze twee factoren zorgt voor de meest effectieve reclasseringsinterventie.

Naast inzetten op gedragsverandering, is risicobeheersing een wezenlijk onderdeel van het reclasseringswerk. Aandacht voor het slachtoffer en de veiligheid van de samenleving zijn belangrijke vertrekpunten in ons werk. Bij risicobeheersing speelt een hoge mate van controle een rol. Bijvoorbeeld door de rechter te vragen - of volgens de nieuwe wetgeving het Openbaar Ministerie - een dader een gebiedsverbod op te leggen rondom het huis van zijn slachtoffer. En door dat gebiedsverbod dan te controleren, bijvoorbeeld met de elektronische enkelband.

Naast controle moet er meer gebeuren om ervoor te zorgen dat iemand niet meer terugvalt in crimineel gedrag. Daarom beïnvloeden wij het gedrag van de betrokkene. Gelukkig geeft nieuwe wetgeving goede mogelijkheden. Zowel voor de uitvoering van voorwaardelijke als lange onvoorwaardelijke gevangenisstraf. We maken dan een risicoanalyse en adviseren het Openbaar Ministerie om bij een gemiddeld en hoog risico bijzondere voorwaarden op te leggen. Daarop houdt de reclassering vervolgens toezicht.

Delinquenten verantwoordelijk houden voor hun gedrag, daar gelooft Reclassering Nederland in. Vaak is het mogelijk om het criminele gedrag gunstig te beïnvloeden. Zoiets als 'verantwoordelijkheid nemen voor je eigen daden' is aan te leren. Reclasseringswerkers slagen er in veel gevallen in om mensen, op diverse manieren, die verantwoordelijkheid ook te laten oppakken. Door hen te leren naar zichzelf te kijken, gedragsalternatieven aan te reiken, te helpen om verantwoorde keuzes te maken en door hun te controleren en aan te

spreekt op hen gedrag. Gedragstrainingen bijvoorbeeld kunnen al tijdens de detentie worden opgestart.

Reclassering Nederland wil daarbij zo intensief mogelijk samenwerken met alle partners in de strafrechtketen. De politie, het OM en ook met gemeentelijke instanties als de sociale dienst en met woningbouwcorporaties. Die samenwerking krijgt onder andere vorm in de zogenaamde Veiligheidshuizen. Zowel justitiegebonden organisaties als gemeentelijke organisaties zitten daar onder één dak. Als al die partijen in de keten inzetten op een individueel traject voor de delictpleger, dan is de kans dat deze terugvalt in oud gedrag het kleinst.

Ook de samenleving zelf kan in die keten, in het web dat je rond een ex-gedeteneerde moet spannen, een rol spelen. Dat kan in de vorm van vrijwilligers. In het zuiden van Nederland loopt thans een proef om vrijwilligers in te zetten bij de nazorg van zedendelinquenten. Drie tot vijf vrijwilligers vormen een netwerk rond een pedoseksueel. Onder begeleiding van professionals houden zij de ex-gedeteneerde in de smiezen na diens terugkeer in de maatschappij. Dit alles om ervoor te zorgen dat de politie het dossier over die zedendelinquent op een goede dag definitief kan sluiten. In het buitenland is de aanpak al een verbluffend succes. De recidive vermindert daar spectaculair, vaak met meer dan de helft. En ook in Nederland zijn de eerste resultaten meer dan bemoedigend te noemen. We hebben meer dan honderd vrijwilligers geworven en binnenkort worden ook in regio Rotterdam en Breda de eerste “Cirkels” opgestart. Cirkels van Ondersteuning en Aanspreekbaarheid, afgekort COSA.

Juist de betrokkenheid van gewone burgers geeft de zedendader een ander perspectief op zijn functioneren. Juist het feit dat hij met mensen omgaat die midden in de samenleving staan en hem met raad en daad bij staan, draagt bij aan het succes van de COSA.

Geen nieuwe slachtoffers, daar gaat het om! Hieraan wordt gewerkt door enerzijds praktische en mentale ondersteuning te bieden en te

voorkomen dat de pleger sociaal geïsoleerd raakt en anderzijds het doen en laten van de pleger nauwgezet te monitoren en behandeldoelen te verankeren. Hij moet volkomen openheid van zaken geven. Er wordt niet alleen gepraat over koetjes en kalfjes maar ook over waar hij aan denkt en waar hij mee bezig is. Tot op het zeer persoonlijke aan toe. Juist dat moet besproken worden.

Slechts een deel van de zedendelinquenten die in de Nederlandse gevangenissen zit, krijgt ook nog een voorwaardelijke straf met daaraan gekoppeld reclasseringstoezicht. Zedendelinquenten die bij ons onder toezicht staan, kunnen in aanmerking komen voor de COSA. Op dit moment zijn er twee COSA-cirkels actief in de regio Den Bosch. Dus twee daders doen nu mee aan deze methodiek. Zo kunnen ook vrijwilligers, gewone burgers, een bijdrage leveren aan het toezicht op en de nazorg van zedendelinquenten. En juist deze inzet levert een wezenlijke bijdrage aan het voorkomen van nieuwe slachtoffers. Een bijdrage aan de veiligheid van de samenleving.

Kortom straffen omvat meer dan alleen vergelding. Vergelding alleen maakt de samenleving niet veiliger. Juist het inzetten op gedragsverandering en het beheersbaar houden van risico's, voorkomt nieuwe slachtoffers!

De Gevangenis als criminogene factor

R. Gerritsen *

De organisatie van dit symposium heeft aan mij gevraagd om de vraag waar het vanmiddag om draait – moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan? – te beantwoorden aan de hand van de volgende drie stellingen:

1. De maatschappij moet zijn verantwoordelijkheid nemen en ex-gedetineerden ondersteunen.
2. Vrijwilligers zijn onmisbaar in het gevangeniswezen.
3. Gevangenisstraf moet voor onbepaalde tijd kunnen worden opgelegd om te eindigen pas bij verbetering van de veroordeelde.

Vraag 1, of de maatschappij zijn verantwoordelijkheid moet nemen en ex-gedetineerden moet ondersteunen, wil ik met een volmondig ‘ja’ beantwoorden. De vragen die hieronder liggen zijn natuurlijk:

- 1a - waarom moet de maatschappij dat doen?;
- 1b - hoe ziet die verantwoordelijkheid eruit?;
- 1c - op welke wijze zou men ex-gedetineerden kunnen en willen ondersteunen?

Ik kan die vragen natuurlijk niet uitputtend en definitief beantwoorden maar ik kan wel een voorlopig antwoord formuleren, wat, als het in vruchtbare aarde valt, wellicht als hint kan dienen.

- 1a. De maatschappij moet zijn verantwoordelijkheid nemen vanwege de aanzienlijke detentieschade die langgestraften onbedoeld oplopen. Iemand die uit de gevangenis terugkeert kan bijvoorbeeld heel slecht

* Filosoof, werkzaam bij Delinkwentie & Samenleving en auteur van ‘Knock-out, Rotterdam 2009: Lemniscaat’

met de factor tijd omgaan. Dat is een handicap want omgaan met tijd is een essentiële vaardigheid bij het vinden, en maar vooral behouden, van regulier betaald werk. Voorts is de terugkeer van psychisch gederangeerde ‘onbehandelde’ ex-gedetineerden in de samenleving een recidivegevoelige factor. In feite had de maatschappij hier al eerder zijn verantwoordelijkheid moeten nemen: gedetineerden met een psychische of psychiatrische aandoening horen niet in de gevangenis thuis. Dat brengt me op het volgende punt.

1b. Recidivebestrijding is tegenwoordig een hot issue, zoals mag blijken uit de achterliggende ideeën van de persoonsgerichte aanpak. Recidivebestrijding, zei een medewerker van justitie laatst tegen mij en hij had gelijk, is echter een probleem dat vele probleemeigenaren kent. Niet alleen de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) is daarbij betrokken, maar ook de Reclassering, de gemeentes en andere ketenpartners van justitie. Zij, maar ook de gedetineerden zelf en de maatschappij in haar geheel, kennen daarin een gedeelde verantwoordelijkheid.

1c. Op het gebied van de ondersteuning van ex-gedetineerden gebeurt tegenwoordig al het een en het ander. In de meeste grote gemeentes is er een zogenaamde ‘brood-, bed- en badopvang’ geregeld voor gedetineerden die uit de gevangenis komen zonder identiteitspapier op zak. Vanuit de inrichting zijn Medewerkers Maatschappelijke Dienstverlening (MMD’ers) druk bezig om gedetineerden voor te bereiden op hun terugkeer in de samenleving. Penitentiaire Inrichting Werkers (PIW’ers) worden getraind in Motiverende Bejegening, en ga zo maar door. Wat er echt mist, in mijn opvatting, is werkelijk inzicht in hoe het leven van een ex-gedetineerde er na zijn detentieperiode uit ziet. Er is onvoldoende aandacht voor de problemen waar hij tegenaan loopt, de praktische gevolgen van bijvoorbeeld de Wet Justitiële Documentatie. Vaak weten gedetineerden zelf niet eens wat hun straks boven het hoofd hangt. Hier moet een inhaalslag gemaakt worden.

2. ‘Vrijwilligers zijn onmisbaar in het gevangeniswezen.’ Met die stelling ben ik het helemaal eens. De context van een gevangenis leidt

in ieder geval tot wat de criminoloog Herman Franke een proces van ‘mortificatie’ noemde, het afsterven van eigen identiteit, vooral onder langgestraften. Gezien de werkdruk van de doorsnee PIW’er die, ook al wil hij dat wel, vaak geen tijd heeft om zich te bekreunen over wat de gedetineerde nu dwarszit, is de komst van een vrijwilliger, iemand die even wat meer tijd voor *jou* heeft, voor een langgestrafte als een laatste strohalm. Mijns inziens dragen vrijwilligers een hoop bij aan het voorkomen van detentieschade onder langgestraften.

Als kritische kanttekening moet ik hierbij wel opmerken dat het vrijwilligerswerk in gevangenissen, net zoals dat vroeger in ziekenhuizen gebeurde, af en toe de teneur heeft om het werk van de professionals te doorkruisen. Een goede begeleiding van de vrijwilligers en afstemming met de gevangenisstaf blijft dus cruciaal.

3. ‘Gevangenisstraf moet voor onbepaalde tijd kunnen worden opgelegd om te eindigen pas bij verbetering van de veroordeelde.’ Dit is de meest problematische stelling in mijn ogen. Allereerst zou dat, filosofisch gezien, de betekenis van het woord ‘straf’ uithollen: een straf dient een bepaalde welomschreven duur te hebben, wellicht met een minimumduur maar in ieder geval met een maximumduur, anders heeft het begrip ‘straf’ geen betekenis. Bovendien ligt er in het woord ‘straf’ een vergeldend element besloten. Moet ook die vergelding voor onbepaalde tijd doorlopen?, vraag ik mij dan af. Juridisch gezien is hier echter iets anders aan de hand. Zo geformuleerd zou het verblijf in de gevangenis niet meer te zien zijn als strafoplegging maar als maatregel, met alle consequenties van dien. Gevangenisstraf zou dezelfde juridische status hebben als een TBS-maatregel. Als het een maatregel is, dan zitten daar echter behandel- en zorgaspecten aan vast. En gekwalificeerd personeel, om daar gestalte aan te geven, ontbreekt nu ten ene male. Ook in de TBS-klinieken heerst er een schrijnend tekort aan psychotherapeuten. Hetzelfde geldt voor de nieuw in werking tredende Psychiatrische penitentiaire centra’s, de PPC’s.

Maar wat te denken van het begrip ‘verbetering’, zoals dat in deze stelling optreedt? Dat het begrip ‘voor onbepaalde tijd’ gekoppeld wordt aan ‘verbetering’ en ‘beëindiging van de straf’, duidt erop dat de maatregel aan zekere voorwaarden verbonden is: pas dan *als* de gedetineerde (tekenen van) verbetering toont (en hoe stel je dat vast?), komt er een eind aan de onbepaalde tijdsduur. Maar wat nu als het uitblijven van de te verwachte verbetering nu eens niet aan de kwade wil van de gedetineerde zou liggen, maar aan de gebrekkigheid van het te hanteren instrument? Hoe lang mag ‘onbepaald’ dan duren? Is dat te rechtvaardigen naar de gedetineerden en naar de samenleving? De onbepaalde tijd is dan namelijk geheel afhankelijk van de accuratesse van de behandelmethoden waarvan wij allen weten dat daar nogal eens het een en het ander aan wil schorten. Op het gebied van gedragsinterventies en cognitieve therapieën valt nog een hoop te leren. Het lijkt mij dat we de gedetineerden hier niet als proefkonijnen mogen gebruiken, terwijl er voor hen hun kostbaarste bezit, hun vrijheid, op het spel staat.

Daarbij, waarom zou de gedetineerde tekenen van ‘verbetering’ moeten tonen? Die eis doet mij denken aan de driedeling die er aan het begin van de twintigste eeuw bestond: er waren de ‘onverbeterlijken’ (die werden naar de bijzondere strafgevangenis van Leeuwarden gezonden), de ‘verbeterlijken’ die tijdens de detentie in aanmerking kwamen voor reclassering en begeleiding en de ‘voorwaardelijken’ die het maar zo’n beetje zelf moesten uitzoeken. Is die indeling nog wel van deze tijd? En deze kleine analyse van het meest problematische begrip in deze stelling, ‘verbetering’, brengt me als vanzelf bij het tackelen van de hoofdvraag.

4. ‘Moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?’

Als je deze vraag bekijkt vanuit het perspectief van het concept gedoog- en regeerakkoord dat nu voor ons ligt, is het antwoord: nee. De nieuwe regering wil de mogelijkheid onderzoeken om het gevangeniswezen te privatiseren. De grote vraag daarbij is of de kwaliteit- en veiligheidseisen die er aan penitentiaire inrichtingen kleven wel gewaarborgd kunnen blijven tegenover het voorgestelde

kostenreducerende effect. Ik heb daar zo mijn twijfels bij. Voordat ikzelf die hoofdvraag beantwoord, moet ik eerst even blijven stilstaan bij de doelstellingen van het instituut gevangenis. Die doelen zijn:

- (1) Het beveiligen van de maatschappij tegen gevaarlijk geachte individuen.
- (2) Afschrikken van potentiële daders (algemene preventie) en ex-gedetineerde ervan weerhouden nogmaals in de fout te gaan (speciale preventie).
- (3) Het vergroten van de kans van de gedetineerde op een succesvolle terugkeer in de samenleving, bijvoorbeeld door scholing, werkervaring of therapie.
- (4) Genoegdoening bieden aan de samenleving.

Worden die doelstellingen gerealiseerd? Bij doel (1) zou ik zeggen: ten dele, ja, ten dele, nee. Sommige boeven zitten vast, maar bij lange na niet 'alle gevaarlijke individuen'. Bij doel (2) luidt mijn antwoord: beslist niet. Zoals de aanwezigen hier beter dan ik begrijpen wat de leerstukken van de *speciale en generale preventie* beogen, namelijk het afhouden van de overtreder van toekomstige herhaling en een voorbeeld stellen waardoor anderen afzien van een toekomstig vergrijp, zullen zij ook weten dat deze leerstukken alleen maar academische waarde hebben. De praktijk laat iets anders zien, getuige de recidivecijfers die over een periode van vijftig jaar genomen opmerkelijk constant blijven en de criminaliteitscijfers die een wildgroei zouden doormaken als het Openbaar Ministerie daadwerkelijk alle misdrijven zou vervolgen. Dit recidiveprobleem is daarbij al zo oud als er gevangenis in de institutionele betekenis bestaan. (We zouden ons moeten afvragen waar dat op duidt.) Bij doel (3) is het antwoord ook 'nee': scholing, werkervaring of therapie hoorden bij het ideaal van resocialisatie en daar is de politiek allang van teruggekomen. En bij (4) moet ik zeggen: dat zou kunnen, maar dat komt hoofdzakelijk omdat de doorsnee burger niet weet wat een gevangenis is en wat een gevangenisstraf behelst.

Meer inhoudelijk: verbetert de gevangenis, als instituut, de gedetineerden (want dat is de impliciet gebleven aanname in de probleemstelling)? Laten we 'verbetering' in dit geval expliciet opvatten als doel van de strafte uitvoerlegging: het is de bedoeling dat gedetineerden er beter uitkomen dan ze erin gingen. De vraag is dan: doen ze dat? Ik denk dat dit, in het algemeen gesproken, een misvatting is. De enkeling die de gevangenis 'beter' verlaat dan dat hij erin ging, heeft dat meestal te danken aan de bijzondere vasthoudendheid en betrokkenheid van een individuele PIW'er, MMD'er (enzovoort) en aan een onwaarschijnlijke hoeveelheid mazzel. Maar in zijn algemeenheid geldt iets anders, iets dat erop wijst dat er, ergens verstopt achter de coulissen, een ouder probleem schuilgaat, als het ware sluimert, wachtend op de gelegenheid zijn lelijke kop boven het maaiveld uit te steken.

Gevangenis en gevangenisstraffen, zoals ze ooit bedoeld waren om wetsovertreders te straffen, te verbeteren, te resocialiseren, te beheersen – allemaal doeleinden die bij een specifiek tijdperk hoorden – zouden de samenleving veiliger maken middels het laten dalen van de criminaliteit. Het tegendeel gebeurde. Gevangenis, zoals ik het zie, zijn een sociaal experiment, een mislukt sociaal experiment. Sterker nog, de gevangenis is zelf een criminogene factor van de eerste orde. Het zijn omgevingen waarin mensen hun menselijkheid verliezen, hun hoop om iets beters van hun leven te maken, het is een leerschool voor de misdaad, een bron voor het ontstaan van zware psychiatrische problematiek. En de sociaalpsychologische experimenten van Zimbardo en Haney wijzen uit dat het instituut gevangenis zowel de gedetineerden als de PIW'ers veroordeeld tot een ongezonde samenwerking, een destructieve symbiose.

De enige reden waarom het met gevangenis momenteel niet faliekant misloopt is mijns inziens terug te voeren op de inzet, integriteit en professionaliteit van al die executieven (plus gevangenisdirecteuren, de enkele beleidsmakers/uitvoerders) die erin

slagen om, ondanks het feit dat zij in een ziekmakende omgeving werkzaam zijn, hun menselijkheid en hun gezonde verstand te bewaren. De krachten die tegen hen werken zijn formidabel. Met het nieuwe kabinet dat er nu aankomt zal hun inzet nog zwaarder onder druk komen te staan. Ik wens hun en de gedetineerden veel geluk en wijsheid toe voor de nabije toekomst. Ze zullen het hard nodig hebben.

Dus 'moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?' Nee, zeer beslist niet. Het wordt tijd om met z'n allen toe te geven dat dit experiment mislukt is. Het wordt tijd om op zoek te gaan naar een alternatief en daarvoor moet je volgens mij eerst gaan kijken naar de oorzaken van criminaliteit.

Bijlagen

Programma Symposium

Stellingen Symposium

Programma

Hier vindt u het programma van het symposium. Wij willen u er nogmaals op wijzen dat er na het symposium nog een borrel zal plaatsvinden. Wij hopen u daar te zien.

12:00 – *Ontvangst* (koffie/thee)

12:30 – *Opening* door de dagvoorzitter Prof. Mr. Dr. B.F. Keulen en inleiding door Mr. W.F. van Hattum

12:40 – *Dhr. T.Yntema* (Vestigingsdirecteur p.i. Veenhuizen)

13:10 – *Mr. K. Van Tuinen* (Voormalig directeur Norgerhaven en FPK te Assen)

13:40 – *Dhr. W. Pattje* (Implementatie-adviseur Vereniging Nederlandse Gemeenten)

14:10 - Pauze (Koffie/Thee en lunch)

14:40 – Mr. J.P. Balkema (Raadsheer in de Hoge Raad)

15:10 – *Dhr. J. J. H. M. Van Gennip* (Algemeen directeur Reclassering Nederland)

15:40 – *Dhr. R. Gerritsen* (Delinkwentie & Samenleving)

16:10 – *Discussie onder leiding van de dagvoorzitter*

16:30 – *Sluiting*

16:40– *Borrel in Spiegelzaal*

Hoofdvraag Symposium

“Moet de gevangenisstraf in zijn huidige vorm blijven bestaan?”

Stellingen

“Gevangenisstraf moet voor onbepaalde tijd kunnen worden opgelegd om te eindigen bij verbetering van de veroordeelde.”

“De gevangenisstraf zal op den duur verdwijnen om plaats te maken voor andere vormen van vrijheidsbeperking zoals e.t.”

“De gevangenisstraf moet zo sober mogelijk worden uitgevoerd vanwege kostenbesparingen. Er is nu teveel luxe in de gevangenis.”

“Om recidive te kunnen verminderen is samenwerking tussen instellingen noodzakelijk. (voorbeeld: Gemeente/Reclassering/Vrijwilligers/P.I.)”

“Zorg in plaats van straf is een geschikter instrument om recidive te bestrijden. (Een investering in de zorg van de gedetineerden zou hier wel kunnen helpen. Grote investeringen worden dubbel en dwars terugverdiend.)”

“De gevangenisstraf zou alleen ter beveiliging moeten worden opgelegd.”

“De Reclassering moet terug in de gevangenis.”

“De maatschappij moet zijn verantwoordelijkheid nemen en ex-gedetineerden ondersteunen.”

“Vrijwilligers zijn onmisbaar in het gevangeniswezen.”